

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ
ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Süleymanova Tamara Valeh

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2022-ci il**

**“BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ
ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

Süleymanova Tamara Valeh qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d. Paşacənov Anar Aydın oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Süleymanova Tamara Valeh qızı and içirəm ki, “Bank əməliyyatlarının effektivlik göstəriciləri və onun yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

BANK ƏMƏLİYYATLARINI EFFEKTİVLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Azərbaycanın bank sektoru milli iqtisadiyyatın ən vacib sektorlarından biridir. Onun fəaliyyət göstərməsi sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə axınlarının hərəkətindəki boşluqların aradan qaldırılmasını, fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin kapitallaşmasının yığılmasını təmin edir və dövlət iqtisadiyyatının dövriyyə sistemi kimi xidmət edir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqat bankın fəaliyyətini ölçmək üçün istifadə olunan ənənəvi fəaliyyət göstəricilərini təkmilləşdirmək və qiymətləndirmək və onların bankın fəaliyyətinin ölçülməsində effektivliyini müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

İstifadə olunan tədqiqat metodları: müqayisə metodları, rentabilliyin təhlili, maliyyə əmsallarının təhlili, likvidlik əmsallarının təhlili, kompleks təhlil kimi təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Mərkəzi Bankın və Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi web sahifəsindən əldə olunmuş statistik bülletenlərdən, Azərbaycan, Türk və Rusiya alimlərinin ədəbiyyatları, həmçinin, ingilis dilli məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işinin yazılması zamanı bank əməliyyatlarının effektivlik göstəriciləri haqqında məlumatların kifayət qədər yetərli olmaması, və hazırkı dövrdə COVID-19 pandemiyası səbəbindən tədqiqat işində istifadə olunmuş ədəbiyyat materialları və digər məlumatların internet üzərindən araşdırılıb yazılması tədqiqatın effektivliyində bir sıra əksikliklər yara bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat zamanı məlum oldu ki, “effektivlik” anlayışının çoxşaxəli olması səbəbindən bir bankın səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün müxtəlif yanaşma üsulları mövcuddur. Ancaq müasir iqtisadi şəraitdə yalnız sistemli bir yanaşma kommersiya bankının səmərəliliyini obyektiv və hərtərəfli qiymətləndirməyə imkan verir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri təkcə bank sahəsində deyil, həmçinin, iqtisadiyyatın digər sahələrində də istifadəsi məqsədəuyğundur.

Açar sözlər: bank effektivliyi, kapital üzrə gəlirliliyi, aktivlər üzrə gəlirlilik, xalis faiz marjası, maliyyə əmsalları.

EFFICIENT INDICATORS OF BANKING OPERATIONS AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT SUMMARY

The actuality of the subject: The banking sector of Azerbaijan is one of the most important sectors of the national economy. Its functioning ensures the elimination of gaps in the movement of financial flows of business entities, the accumulation of capitalization of incomes of individuals and legal entities, and serves as the circulatory system of the state economy.

Purpose and tasks of the research: The purpose of this study is to improve and evaluate the traditional performance indicators used to measure the bank's performance and to determine their effectiveness in measuring the bank's performance.

Used research methods: Analysis methods such as comparison methods, profitability analysis, financial ratio analysis, liquidity ratio analysis, complex analysis were used.

The information base of the research: Statistical bulletins obtained from the official websites of the Central Bank and the State Statistics Committee, literature of Azerbaijani, Turkish and Russian scholars, as well as English-language articles were used.

Restrictions of research: Insufficient information on the effectiveness of banking operations at the time of writing the research, Due to the current COVID-19 pandemic, the literature and other information used in the research have been researched and written on the Internet, which has created some deficiencies in the effectiveness of the research.

The novelty and practical results of investigation: During the research, it became clear that due to the diversity of the concept of "efficiency", there are different approaches to assess the effectiveness of a bank. However, in modern economic conditions, only a systematic approach allows an objective and comprehensive assessment of the efficiency of a commercial bank.

Scientific-practical significance of results: The results of the research used not only in the banking sector, also in other sectors of the economy.

Keywords: banking efficiency, return on capital, return on assets, net interest margin, financial ratios.

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	7
I FƏSİL.	BANK SİSTEMİNİN YARANMASI VƏ ONUN TƏDQIQINDƏ NƏZƏRİ METEDOLOJİ YANAŞMALAR....	10
	1.1. Bank sistemi və onun fəaliyyət istiqamətləri.....	10
	1.2. Azərbaycanda bank sistemi və onun inkişafı.....	17
II FƏSİL.	MÜASİR DÖVRDƏ BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ ONLARIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	26
	2.1. Kommersiya banklarının əməliyyatları və onların əhəmiyyəti.....	26
	2.2. Bank fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi və onun iqtisadi mahiyyəti.....	45
III FƏSİL.	BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROSEDURUNUN TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	52
	3.1. Bank fəaliyyətinin effektivlik qiymətləndirilməsi üsullarının müqayisəli təhlili.....	52
	3.2. Kommersiya banklarının effektivliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri.....	63
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
	Cədvəllərin siyahısı.....	72
	Şəkillərin siyahısı.....	72
	Qrafiklərin siyahısı.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bank sektoru hər bir ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Kommersiya bankları müasir pul iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir. Bank fəaliyyətinin inkişafı və səmərəliliyinin artırılması bütövlükdə dövlət iqtisadiyyatının inkişafının əsaslarından biridir. Kommersiya banklarının aydın və düzgün fəaliyyəti həm bank sisteminin, həm də bütün iqtisadiyyatın fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən edir.

Kommersiya banklarının fəaliyyəti bir çox riskə məruz qalır, onların qiymətləndirilməməsi biznesin iflasına uğramasına, müştərilərinə və səhmdarlarına ziyan vura bilər. Bu amillər bankların fəaliyyətinin səmərəliliyini təhlil etmək üsullarının formalaşdırılmasını və təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Müasir şəraitdə bankın fəaliyyətinin effektivliyinin təhlili bankda idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və banklarla müştərilər arasında etibarlı münasibətlərinin qurulması üçün əsasdır.

Son illər dünya iqtisadiyyatında baş verən mənfi hadisələrin səbəblərinin, onların nəticələrinin təhlili bank fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün onun effektivliyi haqqında hərtərəfli təsəvvür əldə etməyə imkan verəcək. Təəssüf ki, iqtisad elmində və bank təcrübəsində bank fəaliyyətinin effektivliyinin təhlili mövzusu bu günə qədər kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Bank səmərəliliyinin mahiyyətinin və onun ölçülməsi sisteminin təsvirinə ümumi qəbul edilmiş yanaşma yoxdur.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən etmək üçün maliyyə göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə biləcək bütün risk növləri qrupunun dərin təhlilini aparmaq lazımdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: “Bank əməliyyatlarının effektivlik göstəriciləri və onun yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusu bir çox alimlər tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdən araşdırılmışdır. Bu alimlər sırasına yerli müəlliflərdən Məmmədov Z.F., Sadıqov E.M., R.A.Bəşirov, Bağirov M. türk müəlliflərdən Serpil Yanık, Dr. Minire Kirbaşı, Menteş A.E., ingilis müəlliflərdən isə Moorad Choudhry,

rus müəliflərdən Л.Г. Мишура, С.И., Е. А. Тарханова , О.И.Лаврушин, С.И.Крылов və s. işləri vurğulamaq olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatdakı əsas məqsədi komməriya banklarının səmərəli fəaliyyətini nəzəri və praktiki baxımdan öyrənmək, elmi əsaslandırmaq və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş praktiki tövsiyələr hazırlamaqdır.

Qarşıya qoyulan tədqiqat məqsədinə çatmaq, bank sektorunun səmərəliliyini və inkişafını artırmağın yollarını müəyyən etmək aşağıdakı vəzifələrin hazırlanmasını və həllini nəzərdə tutur:

- ⇒ müasir şəraitdə bankların fəaliyyətinin müəyyən edilməsi;
- ⇒ milli bank sistemlərinin ölkə iqtisadiyyatındakı rolunu müəyyən etmək;
- ⇒ komməriya bankının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri əsaslarının, xüsusən də “effektivlik” anlayışının məzmununun əsaslandırılmasının nəzərdən keçirilməsi;
- ⇒ bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşmaların öyrənilməsi;
- ⇒ bankın maliyyə bazarındakı mövqeyinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- ⇒ komməriya bankının fəaliyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi;
- ⇒ komməriya banklarının effektivliyinin hərtərəfli təhlilinin aparılması və onların inkişaf tendensiyalarının müəyyən edilməsi;

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyekt banklar, tədqiqatın predmeti isə onun əməliyyatlarının effektivlik göstəriciləri: maliyyə əmsalları, kapital gəlirliliyi, aktivlər üzrə gəlirliliyin bank sektoruna təsir etmə formaları, üsulları və vasitələridir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat və materialın təqdimatı zamanı nəzəri araşdırma, statistik, iqtisadi və sistem təhlili metodlarından, eləcə də cədvəlli təqdimat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatda müxtəlif kitablar və bank əməliyyatlarının effektivlik göstəriciləri ilə bağlı xarici məqalə materiallarından geniş

istifadə edilmişdir. Eyni zamanda informasiya bazası kimi Azərbaycan Mərkəzi Bankı, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi və digər rəsmi internet saytlarının statistik materiallardan da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Hazırkı dövrdə COVID-19 pandemiyası səbəbindən tədqiqat işində istifadə olunmuş ədəbiyyat materialları və digər məlumatlar internet üzərindən araşdırılıb yazılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycanda bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün hərtərəfli bir metodologiyanın hazırlanmasında, eləcə də onun təkmilləşdirilməsi üçün təsirli tədbirlərdədir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın elmi və praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəalarından və nəticələrindən ölkənin bank sisteminin modernləşdirilməsi prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələri ölkənin bank sisteminin iqtisadiyyatı və inkişafı üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edəcək.

I FƏSİL. BANK SİSTEMİNİN YARANMASI VƏ ONUN TƏDQIQINDƏ NƏZƏRİ METODOLOJİ YANAŞMA

1.1 Bank Sistemi və Onun Fəaliyyət İstiqamətləri

Bazar iqtisadiyyat şəraitində mühüm əhəmiyyətə malik maliyyə institutlarından biri də banklardır.

Bank işi uzun bir tarixə malikdir. Bu gün müxtəlif dərəcədə mürəkkəblik səviyyəsində geniş bir fəaliyyət növünü əhatə edir. Xüsusi fərdi bankların dəqiq işi nə olursa olsun, bütün bank fəaliyyətinin ortaq məxrəci, maliyyəyə ehtiyacı olanları artıq vəsaitə sahib olanlarla bir araya gətirmək və ödəmələrin işlənməsi üçün bir vasitəçi kimi çıxış etməkdir.

Tarixən banklar əvvəlcə ticarət bazarı infrastrukturunun elementləri olan özəl kommertiya subyektləri kimi meydana çıxdı. Əmtəə istehsalının inkişafı və pul dövriyyəsi sahəsinin genişlənməsi ilə bankların iqtisadiyyatda rolu və fəaliyyət sahəsi artmağa başladı.

Hal-hazırda dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində banklar iqtisadiyyatın güclü bir sektorudur və bazar iqtisadiyyatının aktiv elementidir.

Bank əmanətləri qəbul edən, bu əmanətləri müxtəlif kredit əməliyyatlarında səmərəli şəkildə istifadə etməyə çalışan və ya əsas fəaliyyəti mütəmadi olaraq kredit almaq və ya borc vermək olan bir iqtisadi qurumdur.

Müasir dövrdə banklar iqtisadiyyatın mühüm və iri sektoruna çevrilsə də bank sisteminin əsas vəzifəsi real sektorun inkişafına və əhali rifahının yaxşılaşmasına xidmət etməkdir. Banklar əlverişli şərtlərlə əmanət və depozit qəbul edib və kredit verməklə maliyyə vasitəçisi rolunu oynayır ki, bu da iqtisadiyyatın normal fəaliyyətini təmin edir.

Kommertiya banklarının fəaliyyəti iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə əlaqələrinə görə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kommertiya banklarının artan iqtisadi rolu hal-hazırda fəaliyyət sahələrinin genişlənməsində və yeni maliyyə xidmətlərinin

inkişafında özünü göstərir.

Bank qanunvericiliyi ilə təşkil edilən və tənzimlənən kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin təşkil forması bank sistemi adlanır.

Başqa sözlə, bank sistemi maliyyə və pul münasibətləri sahəsində fəaliyyət göstərən və bank fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müstəsna səlahiyyətlərə malik olan, qanunla qətiliklə müəyyən edilmiş xüsusi bir növ ixtisaslaşmış təşkilatların quruluşu olaraq başa düşülür.

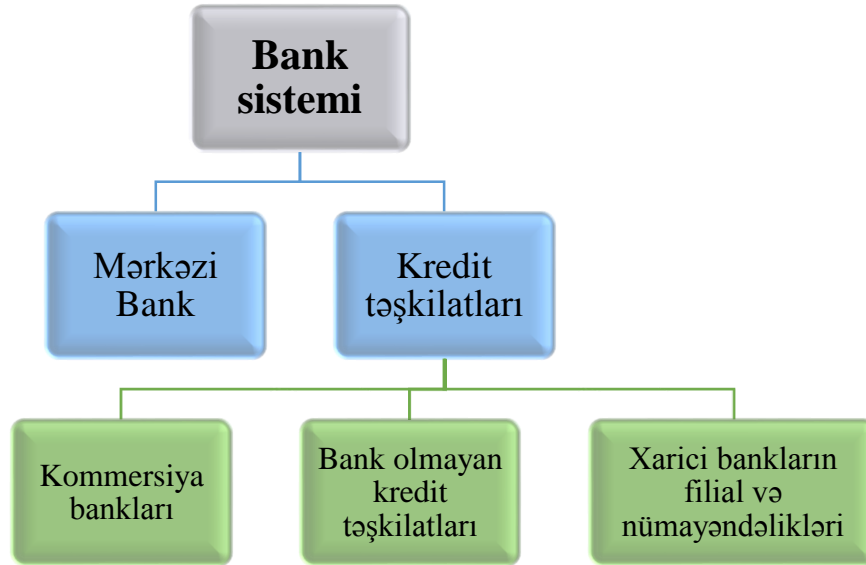
İnstitusional əsasda bank sistemi ölkənin milli bankını, həmçinin verilmiş lisenziyaya uyğun olaraq bank əməliyyatları aparan və ölkənin maliyyə bazarında bank xidmətləri göstərən bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının məcmusunu özündə birləşdirir.

Təşkilati olaraq bank sistemi ya birpilləli (birpilləli), ya da ikipilləli (ikipilləli) ola bilər.

Bir pilləli sistemdə mərkəzi bank və kommertiya bankları eyni səviyyədədir, mərkəzi bankın bərabər agentləri və ya filialları kimi çıxış edirlər. Belə bir sistem iqtisadiyyatı inkişaf etməmiş ölkələrdə və ya totalitar rejimə sahib ölkələrdə olur.

İki pilləli sistem bütün bankların yuxarı və aşağı pillələrə bölünməsidir. Yuxarıda, birinci səviyyə, ölkədəki pul dövriyyəsinin təşkilatçısı və nəzarətçisi rolunu oynayan mərkəzi bankdır, ikincisi, müstəqil, lakin mərkəzi bank tərəfindən idarə olunan kommertiya banklarıdır. Belə bir sistem çox sayda kommertiya bankı və mükəmməl bir mərkəzi bankı olan inkişaf etmiş ölkələr üçün tipikdir. (Л.Г. Мишура, 2016)

Şəkil 1: Bank sistemi

Mənbə: Bəşirov R.A., (2016) Bank işi

Ölkənin mərkəzi bankı bank sistemində əsas rol oynayır. Milli iqtisadiyyatın və bank sektorunun inkişafının sabitliyi onun fəaliyyətindən asılıdır.

Digər banklardan fərqli olaraq mərkəzi bankın əsas məqsədi mənfəət əldə etmək deyil. Mərkəzi bank pul və kredit əməliyyatlarını iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun tənzimləyərək günümüzün milli iqtisadiyyatında əvəzsiz rol oynayır.

Bank sisteminin əsas halqası olan Mərkəzi Bank dövlətin mərkəzi bankıdır və dövlət mülkiyyətindədir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı kommersiya banklarının fəaliyyətinə lisenziyalaşdırma, tənzimləmə və nəzarət həyata keçirir.

Banklar bankının funksiyası çərçivəsində Mərkəzi Bank:

- kommersiya banklarının məcburi ehtiyatlarını saxlayır;
- məcburi ehtiyat normasını müəyyən edir;
- kommersiya banklarına kredit dəstəyi göstərir;
- banklararası hesablaşmaları təşkil edir və bank sisteminin hesablaşma mərkəzi kimi çıxış edir, yəni ölkənin ödəniş sistemini tənzimləyir;
- kommersiya banklarına nəzarəti həyata keçirir (lisenziyalar verir, hesabları

yoxlayır, bank əməliyyatlarının normalarına riayət olunmasına nəzarət edir).

(Л.Г. Мишура, 2016: s.22)

Mərkəzi Bank əmtəə-pul münasibətləri sahəsində fəaliyyət göstərən bir iqtisadi qurumdur. Mərkəzi bank mübadilə sahəsində fəaliyyət göstərir. Nağd və nağdsız ödəniş vasitələri şəklində öz məhsulunu yaratmaq, onları dövriyyəyə buraxmaq, təsərrüfat subyektlərinin kapitalının dövriyyəsini, ictimai məhsulun istehsalı, paylanması, yenidən bölüşdürülməsi və istehlakı prosesinin davamlılığını təmin edir.

Eyni zamanda, mərkəzi bank qeyri-kommersiya təşkilatı rolunu oynayır. İqtisadi subyektləri məhsul və xidmətləri ilə təmin edərək mərkəzi bank onlar üçün müəyyən bir ödəniş alır. Kommersiya banklarından fərqli olaraq qazanc əldə etmək onun fəaliyyətinin məqsədi deyil.

Mərkəzi Bank iqtisadi münasibətlərin makro səviyyəsində fəaliyyət göstərən bir dövlət qurumudur. Onun tərəfindən nağd pul və ödəmə vasitələrinin buraxılması ayrı-ayrı iqtisadi subyektlər və bütövlükdə iqtisadiyyat üçün vacibdir. Pul dövriyyəsinin rəşional təşkilini, inflyasiyasız inkişafını təmin edərək pulun dəyərinin qorunması və bununla da cəmiyyətin sosial inkişafı üçün şərait yaradır.

Qanunla müəyyən edilmiş funksiyalar və qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə nail olmaq çərçivəsində Mərkəzi Bank aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirir:

1. pulun tədavülə buraxılması üzrə əməliyyatlar aparır;
2. kredit, hesablaşma, kassa və depozit əməliyyatlarını həyata keçirir;
3. açıq bazarda dövlət qiymətli kağızlarını alır və satır;
4. xarici valyutanı alır və satır;
5. qiymətli metalları alır, saxlayır və satır;
6. zəminlik və bank təminatı vermək;
7. və digər bank əməliyyatları.

Mərkəzi Bankın resurslarının əsas mənbəyini əskenaların dövriyyəyə buraxılması təşkil edir ki, bu da komməriya banklarının kreditləşdirilməsinə, dövlətin kreditləşdirilməsinə, qızıl-valyuta ehtiyatlarının artırılmasına əsaslanır.

Kredit təşkilatları bank sisteminin ikinci mərhələsini təşkil edir.

Banklar maliyyə sektorunun ən fəal qurumlarından biridir və banklar daxilində əməliyyatların böyük hissəsini komməriya bankları həyata keçirir. Komməriya bankları kiçik əmanətləri qiymətləndirən, pul və kapital bazarlarında mühüm rol oynayan qurumlardır.

Komməriya banklarının əsas iki fəaliyyət istiqaməti mövcuddur: borc alınması və borc verilməsi. Bunlardan birincisi - borcun alınması əmanət şəklində, ikincisi - borcun verilməsi isə kredit formasında təzahür edir.

Komməriya bankının işinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, pul vəsaitlərinin borc verəndən borcalana, mal və xidmətlərin alıcıdan satıcıya doğru hərəkətində vasitəçilik edir. Bu o deməkdir ki, vəsait sahibi kimi komməriya bankı borcalan, istehlakçı isə kreditordur. Vəsait cəlb edildikdə komməriya bankı öhdəlikləri (depozitlər), vəsait təqdim edildikdə isə istehlakçı öhdəlikləri (kreditlər) yaranır.

Komməriya bankları pul bazarının can damarıdır. Pul bazarlarında komməriya banklarının vəzifələri:

- ▲ İqtisadiyyatı resurslarla təmin edir və onları investisiyaya çevirir,
- ▲ Məcmu kredit tələbi və təklifi arasındakı fərqi azaldırlar,
- ▲ Alternativ mənbələr təklif edərək bazarda rəqabəti artırırırlar,
- ▲ Rəqabətin artması iqtisadi inkişafı təmin edir və inkişafın böyük regionlara yayılmasına kömək edir, sürətli və səlis maliyyə dəstəyi verir.

Depozit müəyyən müddətə və ya qeyri-müəyyən müddətə maliyyə institutuna qoyulmuş pul vəsaitləri və qiymətli kağızlardır.

Komməriya banklarının əsas funksiyaları:

- ◆ müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərin cəlb edilməsi və onların kapitalla çevrilməsi;
- ◆ müəssisələrə, dövlətə və əhaliyə kredit verilməsi;

- ◆ müştərilər üçün hesablaşma və kassa xidmətləri.

Bank funksiyalarının praktikada konkret təzahürü kommərsiya bankının əməliyyatlarıdır. Banklar bu əməliyyatları yalnız Mərkəzi Bankdan müvafiq lisenziyası olduqda həyata keçirə bilərlər.

Əsas bank əməliyyatlarına aşağıdakılar daxildir:

- ◆ depozitlərə pul cəlb etmək;
- ◆ şəxsi və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına öz adından kredit verilməsi;
- ◆ bank hesabların açılması və aparılması;
- ◆ müştərilərin, o cümlədən müxbir bankların tapşırığı ilə hesablaşmaların aparılması;
- ◆ vəsaitlərin mülkiyyətçisi və ya sərəncamçısı ilə müqavilə üzrə pul vəsaitlərinin idarə edilməsi;
- ◆ hüquqi və fiziki şəxslərdən xarici valyuta alışı və satışı;
- ◆ mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq qiymətli metallarla əməliyyatların aparılması;

Kommərsiya bankları aşağıdakı meyarlara uyğun olaraq təsnif edilə bilər:

Mülkiyyət formasına görə (kapitala görə):

- dövlət bankları. Bu vəziyyətdə kommərsiya bankının kapitalı dövlətə aiddir. İki növ dövlət bankı var: mərkəzi banklar və dövlət kommərsiya bankları. Bir çox ölkənin mərkəzi bankları dövlətə məxsusdur, kapitalları dövlətə məxsusdur ki, bu da siyasət və əməliyyatlarını mənəfət əldə etmək üçün deyil, iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirmələrinə imkan yaradır. Dövlət kommərsiya bankları iqtisadiyyata borc vermə sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir, investisiya, vasitəçilik və hesablaşma əməliyyatlarına təsir edir və bu vasitələr ilə müştərilərin iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərir.
- Səhmdar banklar hal-hazırda bank mülkiyyətinin ən çox yayılmış formasıdır. Belə bankların nizamnamə kapitalı səhmlərin satışı yolu ilə formalaşır;

- kapitalı səhmlərin satışı yolu ilə formalaşan kooperativ (pay) bankları. Bunlar, bir qayda olaraq, kiçik banklardır, buna görə bank praktikasında olduqca nadirdir;
- bələdiyyə (şəhər) əmlakı hesabına yaradılan və ya şəhər tərəfindən idarə olunan bələdiyyə bankları. Bu cür bankların əsas vəzifəsi şəhərin bank xidmətlərinə olan ehtiyaclarına xidmət etməkdir;
- ortaq banklar və ya xarici kapitallı banklar, yəni nizamnamə kapitalı xarici iştirakçılara və ya digər ölkələrdəki bankların filiallarına aiddir.

İqtisadi əsasda (bankların ilk növbədə xidmət etdiyi sahəyə görə) - sənaye bankları, ticarət bankları, kənd təsərrüfatı bankları.

Əməliyyatların həcmi və müxtəlifliyinə görə banklar bütün növ əməliyyatları həyata keçirən və müxtəlif müştərilərə xidmət göstərən universal banklara və bir və ya iki növ əməliyyat üzrə ixtisaslaşmış və müəyyən bir müştəriyə xidmət göstərən ixtisaslaşmış banklara bölünür. Bunlara ipoteka bankları, investisiya bankları, innovasiya bankları, istehlak kreditləri bankları, əmanət bankları daxildir.

(E.A.Тарханова, 2015: s.30-31)

Kommersiya bankları iki yerə bölünür:

- ◆ Universal banklar
- ◆ İxtisaslaşdırılmış banklar

Universal banklar fiziki və hüquqi şəxslər üçün geniş çeşidli kredit əməliyyatları həyata keçirən və müxtəlif xidmətlər göstərən maliyyə strukturlarıdır. Universal kommersiya bankları

İxtisaslaşmış banklar isə əksinə, müəyyən edilmiş bəzi əməliyyatları həyata keçirirlər.

- İpoteka bankları - torpaq və daşınmaz əmlakla təmin edilmiş kreditlər verir;
- Əmanət bankları - əhalidən faizlə vəsait cəlb edir, dövlət kredit istiqrazları alır və fiziki şəxslərə kredit verir;
- Investisiya – müəyyən investisiya layihələri üzrə kreditləşməni həyata keçirir;

→ Hesablaşma - klirinq təşkilatları - qiymətli kağızlar bazarının iştirakçalarına hesablaşma xidmətləri göstərirlər.

Bankın fəaliyyətinin nəticəsi bank məhsuludur. Hər bir məhsula uyğun olan xidmət fəaliyyət məcmusu, bank məhsulunun yaradılması prosesidir.

Kommersiya bankının və onun struktur bölmələrinin fəaliyyətinin təşkili prosesində əsas məqsəd yüksək rentabelliyyətə, kifayət qədər likvidliyə və bankın davamlı inkişafına nail olmaqdır.

1.2 Azərbaycan bank sistemi və onun inkişafı

İnkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrdə həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində bank sistemləri struktur cəhətdən möhkəmlənərək ölkənin maliyyə strukturunun əsasını təşkil etmişdir. Bütün bunların fonunda bir çox keçid ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da bank sektoru maliyyə sisteminin mühüm elementlərindən biri olmuşdur.

Azərbaycanda bank sisteminin ilkin inkişafı 19-cu əsrin ikinci yarısında başlamışdır. Lakin Azərbaycanın bank sisteminin qanuni quruluşu 1991-cidə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra başladı.

Ölkədə bank sisteminin inkişaf prosesini üç mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələdə Mərkəzi Bank sistemi 1990-1992-ci illər arasında formalaşmışdır. İkinci mərhələ-müstəqilliyin ilk illərdə ciddi iqtisadi böhranlar və inflyasiyanın yüksək səviyyəsi, hətta 1993 və 1994-cü illərdə hiper inflyasiya ilə xarakterizə olunurdu. 1994-cü ildə və ondan sonra bank sistemi makroiqtisadi sabitlik şəraitində yenidən qurulmağa və inkişaf etməyə başladı.

1991-1994-cü illərdəki iqtisadi böhran Azərbaycanın bank sisteminə ciddi ziyan vurdu. Buna baxmayaraq, sonrakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı neft sənayesindən gələn gəlirlərin töhfəsi ilə gücünü bərpa etməyə və iqtisadi sistemini yenidən qurmağa başladı. Neft istehsalının artması ilə iqtisadiyyatın genişlənməsi iqtisadiyyatda yeni bankların açılmasına səbəb oldu.

Bu gün banklar aktivlər, kapital və əhatə dairəsi üzrə digər maliyyə vasitəçilərini dəfələrlə üstələyirlər. Hazırda Azərbaycanda bazar prinsiplərinə əsaslanan inkişaf etmiş iki mərhələli bank sistemi mövcuddur. Birinci pillədə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, ikinci pillədə isə kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatları durur.

Müstəqil bir ölkə olaraq öz bank sisteminin inkişafında ilk mərhələ “banklar bankı” və ya Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının yaradılması idi. 1992-ci ilin avqust ayında xüsusi bir qanun çıxarıldıqdan sonra Azərbaycanın mərkəzi bankı “Azərbaycan Milli Bankı” adı altında quruldu. Qanun Mərkəzi Bankı kredit, pul kütləsi, valyuta məzənnələri, ödənişlər, dövlət siyasətini həyata keçirən, ümumi bank sisteminə nəzarət edən ən böyük emissiyalı qurum elan etdi.

1992-ci il avqustun 15-dən Azərbaycanın milli valyutası olan manat dövriyyəyə buraxıldı. Həmin dövrdə ilk vaxtlar manatla yanaşı paralel olaraq, sovet rublu, həmçinin, rus rublundan istifadə olunurdu. 1993-cü il 22 noyabr tarixindən sovet və rus rublları dövriyyədən çıxmağa başlamış və 1 yanvar 1994-cü il tarixindən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi olmuşdur. (Aliyev X., Gasimov İ., 2014)

2000-ci ildən başlayaraq özəl bankların intensiv təkmilləşdirilməsinə, bank sisteminin dayanıqlığının gücləndirilməsinə və maliyyə vasitəçiliyi funksiyasının təkmilləşdirilməsinə mühüm şərait yaradılmışdır.

Mərkəzi Bankın özəl bankların minimum kapital tələbini mütəmadi olaraq artırması və onların birləşməsini təşviq etməsi özəl bank sisteminin kapital bazasını gücləndirmiş və bank sisteminin inkişafını təmin etmişdir.

Bank sisteminin bütün sahələrində aparılan əsaslı islahatlar və institusional inkişaf nəticəsində sektorda əsaslı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verib.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı, ölkənin pul kütləsini, dövriyyə valyutasını tənzimləmək və ölkənin kommersiya banklarını tənzimləmək vəzifəsi alan Azərbaycanın mərkəzi bankıdır.

Mərkəzi Bank davamlı olaraq Azərbaycan milli valyutası-manatın digər valyutalara nisbətdə məzənnəsini müəyyənləşdirir və elan edir, valyuta əməliyyatlarını təşkil edir, ödəmə sistemlərinə nəzarət edir və qanunla müəyyən edilmiş bir sıra digər funksiyaları təmin edir.

Bank sisteminin əlaqələndirmə və tənzimləmə mərkəzi olan Mərkəzi Bankın əsas məqsədi milli valyutanın sabitliyini qorumaq və təmin etmək, bank sistemini inkişaf etdirmək və gücləndirmək, həmçinin ödəniş sisteminin səmərəli və fasiləsiz işləməsi təmin etməkdir. O, milli maraqları əks etdirir, dövlət maraqlarına uyğun siyasət aparır, bütün bank fəaliyyətinin əsas prinsiplərini təşkil edir.

Mərkəzi Bank iqtisadiyyatın dövlət pul-kredit tənzimlənməsi orqanı kimi aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- Milli valyutanın emissiyası;
- pul dövriyyəsinin idarə edilməsi;
- kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti;
- valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti;
- “banklar bankı” funksiyasının həyata keçirilməsi;
- rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması; (Банковское Дело и Банковские Операции, 2021, s.20)

Şəkil 2: Mərkəzi Bankın əsas funksiyaları

Mənbə: Bəşirov R.A., (2016) Bank işi

Azərbaycanda kredit təşkilatları, bazar iqtisadiyyatı olan digər ölkələr kimi iki pilləli bank sisteminin ikinci pilləsini təmsil edirlər.

Müştəriləri fiziki şəxslər və müəssisələr olan kommersiya bankı bütün növ maliyyə xidmətləri göstərən depozitar maliyyə institutudur. Kommersiya sözünün hərfi mənası latın mənşəli söz olub (commercium) ticarət deməkdir.

Ölkədə ötən illərlə müqayisədə kommersiya banklarının sayında azalmalar müşahidə edilmişdir ki, bunun da səbəbi 2015-ci ildə başlayan devalvasiya olmuşdur. 2015-ci il fevralın 21-də baş vermiş ilk devalvasiyanın nəticəsində Mərkəzi Bank manatın dəyərini 1 dollar üçün 1,05 dollar səviyyəsində müəyyən etmişdir. 21 dekabr 2015-ci il tarixində baş vermiş ikinci devalvasiya nəticəsində isə 1 ABŞ dollarının rəsmi məzənnəsi 1,55 manat müəyyən edilib. 2018-ci ildən sabit məzənnə ilə 1 dollar =1,70 manatdır.

2019-cü ildə ölkədə 30 bank fəaliyyət göstərirdi ki, 2020-ci ildə maliyyə dayanıqlığını itirmiş bankların 4-ün lisenziyası ləğv edilmişdi. Və hal-hazırda ölkədə 26 bank fəaliyyət göstərir ki, bunlardan 2-si dövlət bankı – Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Azər Türk Bank, qalanı isə özəl banklardır. Hazırda bank filiallarının ümumi

sayı 486, şöbələrinin sayı 95, ATM-lərin sayı 2934 olmuşdur. Mart ayında bank sektorunda çalışan işçilərin sayı fevral ayına nisbətdə 0.9% (197 nəfər) artaraq 21031 nəfər təşkil etmişdir. Filial sayının çox olması ilə seçilən Kapital Bank ölkədə fəaliyyət göstərən ən böyük bankdır.

Cədvəl 1: Maliyyə bazarlarının iştirakçıları (01.04.2022)

	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	03.2022
Bankların sayı	30	26	26	26
Dövlət bankları	2	2	2	2
Özəl banklar	28	24	24	24
Xarici kapitallı banklar	14	12	12	12
Bankların filiallarının sayı	509	455	479	486
Bankların şöbələrinin sayı	133	109	97	95
Bankların ATM-lərin sayı	2647	2715	2907	2934
Bank işçilərinin sayı	19460	18708	20329	21031

Mənbə: AMB Statistik Bülleten 03/2022

Kommersiya bankları istehlakçılara və kiçik və orta sahibkarlara depozit hesabları və kreditlər daxil olmaqla əsas bank xidmətləri təklif edir. Bu banklar müxtəlif ödənişlərdən və kreditlərdən faiz gəliri əldə edərək pul qazanırlar.

Kommersiya bankları mərkəzi banklar tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi banklar kommersiya banklarının nəzarətçiləri rolunu oynayır və bankların müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində fəaliyyət göstərməsini təmin etmək üçün müəyyən qaydalar qəbul edirlər.

Kommersiya bankları aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- pul kapitalının toplanması və səfərbər edilməsi;
- kredit vasitəçiliyi;
- kredit pullarının yaradılması;
- hesablaşmalar və ödənişlər;

- qiymətli kağızlarla əməliyyatlarda vasitəçilik.

Pul kapitalının toplanması və səfərbər edilməsi bankların qədim funksiyalarından biridir. Bank tərəfindən əhalidən cəlb edilmiş vəsait, həm sahiblərinə faiz şəklində gəlir gətirir, həm də kredit əməliyyatları aparmaq üçün zəmin yaradır. Pulların cəmlənməsi və kapitalla çevrilməsi bankların köməyi ilə olur.

Kredit vasitəçiliyi kommersiya banklarının digər vacib funksiyasıdır. Bank kreditləri iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yönəldilir, istehsalın genişləndirilməsini təmin edir. Bundan əlavə, kommersiya bankları və əhali tərəfindən uzun ömürlü malların, evlərin alınması və təmiri üçün kreditlər verilir və bu da yaşayış səviyyəsinin artmasına və sosial problemlərin həllinə kömək edir.

Kredit pullarının yaradılmasında iki üsul vardır: əhalidən nağd pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi ilə - bu zaman pul vəsaitləri depozitlərlə əvəz edilir və pul kütləsinin dövriyyədə artımı baş vermir. Digər üsul müştərilərdən qiymətli kağızlar və xarici valyuta almaqla - bu zaman pul kütləsinin artımı baş verir.

Kommersiya banklarının funksiyalarından biri də hesablaşmaların və ödənişlərin həyata keçirilməsidir. Banklar ödəmələrdə vasitəçilik edirlər. Nağd ödənişlərin təşkili və həyata keçirilməsində ənənəvi olaraq aparıcı yer tutan onlardır. Kommersiya bankları müştərilər adından ödənişlər edir, hesablara pul qəbul edir və bütün nağd daxilolmaların və ödəmələrin qeydlərini aparır.

Praktikada bank funksiyalarının konkret təzahürü kommersiya bankının əməliyyatlarıdır. Banklar bu əməliyyatları yalnız Mərkəzi Bankdan müvafiq lisenziyası olduqda həyata keçirə bilirlər.

Bank olmayan kredit təşkilatları isə xüsusi müqavilə (lisenziya) əsasında kreditlər verən və “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş fəaliyyəti həyata keçirən ixtisaslaşmış kredit təşkilatıdır.

Azərbaycanın bank sektoruna nəzər salsaq, banklarla yanaşı kredit təşkilatları da fəaliyyət göstərir. Xüsusilə kiçik şəhərlərdə bu təşkilatların olması çox vacibdir. Bu

rayonlarda dövlət və özəl bankların sayı az olduğundan və rayon əhalisinin kredit tələbatını ödəyə bilmədiyindən bu iş kredit təşkilatlarının üzərinə düşür.

Hal-hazırda Azərbaycanda 98 bank olmayan kredit təşkilatı fəaliyyət göstərir ki, bunlardan 1-i dövlət, qalan 97-i isə özəl təşkilatdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank sisteminin vəziyyəti maliyyə bazarının inkişafının üstünlüyüdür. Səmərəli bank sisteminin təşəkkülü üçün milli bankların dayanıqlıq şəraiti və amillərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatının bank sektoruna olan tələbatının təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bank sisteminin dayanıqlılığının qiymətləndirilməsinə yanaşmanın əhəmiyyəti - Mərkəzi Bankın və kommersiya banklarının qarşılıqlı şərtlərinin, bank sisteminin hər səviyyəsinə uyğun olan funksiyaların və institusional bazanın müəyyən edilməsi, həmçinin makroiqtisadi şəraitin və amillərin, bank sisteminin ölkənin iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi kimi formalaşması tendensiyalarının aşkarlanmasından ibarətdir.

Azərbaycan banklarının inkişafına hər il Azərbaycan Mərkəzi Bankının ölkə hökuməti ilə birgə işləyib hazırladığı dövlət pul-kredit siyasətinin istiqamətləri və onun həyata keçirilməsi alətləri xüsusi təsir göstərir. İqtisadiyyatın maliyyə sahəsində mərkəzi mövqe tutan bank sistemi bazar mexanizminin təkmil olmaması, iqtisadiyyatda islahatlar və ölkə iqtisadiyyatının inkişafının hər bir dövrü üçün səciyyəvi olan digər hallar da daxil olmaqla, bir sıra şəraitlərdən irəli gələn iqtisadi risklərin təsirini cəmləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq, bank sisteminin, onun tərkib hissəsi olan milli bankların dayanıqlıq səviyyəsi milli iqtisadiyyatın sabitlik səviyyəsini əks etdirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bank sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi baxımından xüsusi diqqət çəkən problemləri qeyd edək. 2019-cu ilin dekabr ayında Çin Xalq Respublikasının Uhan şəhərində ortaya çıxan COVID-19 epidemiyası təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün dünyada dərin iqtisadi və sosial böhrana səbəb oldu. Qısa müddətdə COVID-19-un qloballaşması iqtisadi, sosial və psixoloji təsirlər

yaratdı. COVID-19 səhiyyə sahəsində ortaya çıxan böhran olsa da, xəstəliyin insandan insana təmas yolu ilə yoluxması xidmət sektorlarında daha çox mənfi təsirlərə səbəb olmuşdur. Bank sektorunun da geniş filial şəbəkəsi ilə fəaliyyət göstərməsi onun epidemiyadan təsirlənən sektorlar arasında ön sıralarda olmasına səbəb oldu.

Bank sistemi istər 2008 -ci ildə, istərsə də 1930-cu illərdə həmişə böhranların mərkəzində olmuşdur, lakin bu dəfə vəziyyət fərqlidir, çünki indi sistemli sağlamlıq problemləri ilə bağlı bir böhranla üzləşirik. Əvvəlki böhranlarda banklar problemin bir hissəsi hesab olunurdusa, bu dəfə həll yolunun bir hissəsi olaraq qəbul edilir. Bu yanaşma koronavirus böhranındakı bankların rolunu artırır və bankların qəbul etdiyi strategiyalar bütün iqtisadiyyata təsir edir. Pandemiya dünya iqtisadiyyatını tamamilə dəyişdirdi və bir çox müəssisəyə böyük təsir etdi. Bank sistemi iqtisadi baxımdan əsas komponent olduğu üçün bu vəziyyətdə əsas rol oynayır. Son illərdə bank sistemi müştəri gözləntilərini və xərclərin azaldılması ehtiyacını ödəmək üçün yenidən tədbirlər gördü.

COVID-19 pandemiyası bank sistemində rəqəmsallaşmanı sürətləndirdi, baxmayaraq ki, pandemiya başlamazdan əvvəl də bankçılıqda yenilik və rəqəmsal strategiyalara ehtiyac var idi. Gündəlik həyatın davamı üçün onlayn tədqiqatlar aparılmağa başlanılmış və nəticədə rəqəmsal mediadan istifadə yüksək həddə çatmışdır. Elektron ticarət fiziki qarşılıqlı əlaqəni minimuma endirən bir üsuldur. Virus izdihamlı mühitlərdə daha sürətli yayıldığı üçün insanlar getdikcə e-ticarət və onlayn alış-verişdən istifadə edirlər.

18 Avqust 2020-ci ildə Dünya Bankı Qrupunun üzvü olan Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası hökumətin fiziki və hüquqi şəxslərin, xüsusilə mikro, kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə söyləri çərçivəsində ölkədə rəqəmsal ödənişlərin daxil edilməsi haqqında Azərbaycan Mərkəzi Bankı ilə müqavilə imzalayıb.

Müqavilə Beynəlxalq Maliyyə Koorparasiyasının Azərbaycanın maliyyə sektorunda innovasiyaların və rəqabətin artırılmasına kömək etmək söylərinin bir

hissəsidir. Bu iş rəqəmsal maliyyə xidmətləri üçün gəlirliliyi artırma biləcək və özəl şirkətlərin böyüməsini dəstəkləyəcək infrastrukturun qurulmasını və eyni zamanda investisiyalar üçün bazarın açılmasını da əhatə edəcək. İş İsveçrənin İqtisadi Məsələlər Üzrə Dövlət Katibliyi ilə birgə həyata keçirilən Elektron və rəqəmsal maliyyə xidmətləri üzrə beynəlxalq maliyyə korporasiyasının layihəsi çərçivəsində həyata keçirilir. Layihə, ani ödənişlərin təkmilləşdirilməsini dəstəkləyəcək və müştərilərin bank xidmətlərinə elektron şəkildə, bank filiallarını ziyarət etmədən daxil olmalarına imkan verəcək və bu xidmətlərə girişi asanlaşdıracaq.

Elektron və rəqəmsal maliyyə xidmətləri müasir bir maliyyə sisteminin vacib elementləridir və pandemiya şəraitində daha da əhəmiyyət qazandı. Eyni zamanda Azərbaycanın bank sisteminin modernləşməsinə və daha çox investisiyalaşması üçün kömək edəcək. Bu iş xüsusilə bank filiallarının olmadığı ölkənin ucqar bölgələrində, az təminatlı insanlara fayda verəcək. Əməkdaşlığın məqsədi rəqəmsal maliyyə xidmətləri haqqında ictimaiyyətin məlumatlılığını və ölkədə maliyyə savadlılığını artırmaqdır. (<https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=17767>)

2020-ci ildə maliyyə sabitliyi siyasəti başlıca olaraq maliyyə bazarlarının və sisteminin sabitliyinin təmin olunmasına, pandemiyanın neqativ təsirlərinin minimallaşdırılmasına, əhalinin və biznesin dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Yaranmış vəziyyətə baxmayaraq maliyyə vasitəçiliyinin genişləndirilməsi və maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmişdir.

II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİK GÖSTƏRİCİLƏRİ VƏ ONLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1 Kommersiya bankının əməliyyatları və onların əhəmiyyəti

Müasir iqtisadiyyatın inkişafının göstəricisi rəqabətli maliyyə-kredit sistemidir. Bu sistemin əsasını maliyyə institutları təşkil edir ki, bunun sayəsində maliyyə axınlarının yenidən bölüşdürülməsi həyata keçirilir. Bu qurumlardan biri də kommersiya banklarıdır.

Müasir kommersiya bankları təşkilatlara, eləcə də əhaliyə - öz müştərilərinə xidmət göstərir. Kommersiya bankları bütün bank sisteminin ən vacib komponentləridir.

Kommersiya bankları sahələrin qısamüddətli və orta müddətli maliyyə tələblərinin yerinə yetirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Onlar aktivlərin likvidliyini qorumaq üçün uzunmüddətli kredit vermirlər. Kommersiya banklarının vəsaiti ümumi ictimaiyyətə məxsusdur və qısa müddətdə geri alınır; bu səbəbdən kommersiya bankları maddi və asanlıqla satıla bilən qiymətli kağızlarla qısa müddətə kredit verməyi üstün tuturlar. Kommersiya bankları, müəssisələrə kredit verərkən, işin mahiyyəti və ölçüsü, müəssisənin maliyyə vəziyyəti və gəlirliliyi və kreditləri ödəmə qabiliyyəti kimi müxtəlif amilləri nəzərə alır.

Kommersiya banklarının bütün əməliyyatları üç əsas qrupa bölünə bilər:

1. passiv
2. aktiv
3. aktiv-passiv (vasitəçi).

Şəkil 3: Bank əməliyyatlarının təsnifatı

Mənbə: Sadıqov E. (2010) Bank əməliyyatları

Aktivlərin və öhdəliklərin idarə olunmasının başlanğıc nöqtəsi bank resurslarının formalaşmasının və investisiyaların istiqamətlərinin, həmçinin bununla bağlı risklərin təhlilidir. Bankın balansının passivi onun vəsaitlərinin mənbələrini xarakterizə edir ki, bu da maliyyə resurslarından istifadənin şərtlərini, forma və istiqamətlərini, yəni aktivlərin tərkibi və strukturunu müəyyən edir. Passiv əməliyyatlar bankların kredit vermək üçün ehtiyat yaratdıqları əməliyyatlardır, aktiv əməliyyatlar isə bankların mənfəət əldə etmək məqsədi ilə bu mənbələrdən istifadə etdikləri əməliyyatlardır (kreditlərin verilməsi, qiymətli kağızların alınması və s.).

Kapitalın dövriyyə kapitalı kimi cəlb edilməsi və cəmlənməsi üçün kommersiya banklarının passiv əməliyyatlarına ehtiyac var. Kommersiya banklarının passiv əməliyyatları aktiv əməliyyatların (kredit daxil olmaqla) aparılması üçün zəruri olan öz resurslarının yığılması üzrə əməliyyatlar adlanır.

Passiv əməliyyatlar banka bank xidmətləri göstərmək üçün lazımi mənbələri toplamağa imkan verir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- öz kapitalının formalaşması;

- satış məqsədi ilə qiymətli kağızların buraxılması;
- digər hüquqi şəxslərdən alınan kredit.
- depozitlərin qəbulu, hesablara köçürülməsi və bu hesablara xidmət göstərilməsi;

Passiv əməliyyatlar nəticəsində bankın passiv tərəfində əks olunan bank resursları formalaşır.

Bank resursları bankda mövcud olan və aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən şəxsi və borc vəsaitlərinin məcmusudur. Bank resursları banklar tərəfindən passiv əməliyyatların aparılması yolu ilə formalaşır və bankın balansının passiv hissəsində əks olunur.

Kommersiya banklarının resursları şəxsi və cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir.

Kommersiya bankının fəaliyyətinin əsasını şəxsi vəsaitlər (kapital) təşkil edir. Bankın kapitalı dedikdə, nizamnamə kapitalı, bankın maliyyə sabitliyini, kommersiya və təsərrüfat fəaliyyətini təmin etmək üçün yaratdığı müxtəlif ehtiyat fondları, habelə cari ilin və ötən illərin yekunlarından əldə edilən mənfəət başa düşülür.

Nizamnamə kapitalı bankın mövcudluğunun iqtisadi əsasını təşkil edir və onun hüquqi şəxs kimi formalaşması üçün ilkin şərtidir.

Səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılmış bankın nizamnamə kapitalı bankın təsisçiləri tərəfindən alınmış səhmlərin nominal dəyərindən ibarətdir.

Kommersiya banklarının resurs bazasının əsas mənbəyi borc vəsaitləridir. Yığım üsuluna görə onlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- depozitlər;
- qeyri-depozit

Kommersiya banklarının cəlb etdiyi vəsaitlərin əsas hissəsini əmanətlər, yəni hüquqi və fiziki şəxslərin müəyyən hesablar üzrə banka qoyduğu və bank qanunvericiliyinə uyğun olaraq istifadə etdikləri vəsaitlər təşkil edir. Depozit əməliyyatları bankın öhdəliklərinin əsas hissəsini təşkil edir.

Kommersiya banklarının depozitləri müxtəlif meyarlara görə təsnif edilir:

1. Əmanətçilər kateqoriyasına görə:

- hüquqi şəxslərin depozitləri;
- fiziki şəxslərin əmanətləri.

2. Müddətlərinə görə

- tələbolunanadək
- müddətli

Cədvəl 2: Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu (01.04.2022) (mln. manat)

İl	Cəmi depozitlər	O cümlədən			
		Manatla		Dollarla	
		Tələb olunanadək	Müddətli	Tələb olunanadək	Müddətli
12.2020	23666.9	7416.7	2911.3	6696.1	6642.8
12.2021	29027.7	10754.2	3927.6	8975.0	5371.0
01.2022	29017.0	10189.0	3953.2	9544.8	5330.0
02.2022	29170.8	10184.1	4077.3	9618.1	5291.3
03.2022	30508.5	10789.2	4092.5	10315.7	5311.0

Mənbə: AMB statistik bülleten 03.2022

Cədvəl 2-də göründüyü kimi, mart ayında cəmi depozitlər əvvəlki illərlə müqayisədə artmışdır. Bu göstəricilər keçən aya nisbətə 4.6% artaraq (1337.7 mln. manat) 30508.5 mln manat olmuşdur.

Tələbli depozitlər fiziki və hüquqi şəxslərin xüsusi bank əməliyyat hesablarında ödənişlərin aparılması və vəsaitlərin yığılması üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitləridir.

Müddətli əmanətlərin müştərilər üçün üstünlüyü daha yüksək faiz dərəcəsi, bank üçün isə likvidliyi saxlamaq imkanındır.

Qeyri-depozitlər bazarda rəqabət əsasında əldə edilən cəlb edilmiş vəsaitlərdir və onların cəlb edilməsi təşəbbüsü bankın özünə məxsusdur.

Ümumi öhdəliklərin 81.4%-i - 28,259.2 mln. manatını depozit portfeli təşkil edir. Bu göstərici mart ayında ötən aya nisbətə 4.4% artmışdır. Hüquqi şəxslərin depozitləri isə mart ayında fevral ayı ilə müqayisədə 5.1% artaraq 18,058.4 mln. manat olmuşdur.

Cədvəl 3: Bankın öhdəliklərinin təhlili (01.04.2022)

Öhdəliklər	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.03.2022
1.Depozitlər (maliyyə institutları istisna olmaqla)	21326.7	20722.9	26938.3	28259.2
1.1 Fiziki şəxslərin depoziti	8508.0	8044.7	9456.9	10200.8
1.1.1 müddətli	5658.7	4789.2	5391.4	5501.6
1.1.2 tələbli	2849.3	3255.4	4065.5	4699.2
1.2 Hüquqi şəxslərin depozit	12818.7	12678.3	17497.1	18058.4
1.2.1 müddətli	2605.6	2039.0	2024.4	1934.1
1.2.2 tələbli, o cümlədən	10213.1	10639.3	15472.7	16124.3
- sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin depozitləri	130.0	133.2	178.9	171.3

Mənbə: AMB statistik bülleten 03.2022

Cədvəl 3-də göründüyü kimi, 2022-ci ilin mart ayında fiziki şəxslərin banklarda olan əmanətlərinin artım tempi davam etmiş və bu göstərici 10 200.8 mln. manat təşkil etmişdir. Əmanət portfelinin 53.9%-i (5,501.6 mln. manat) fiziki şəxslərin müddətli əmanətlərindən ibarətdir.

Hüquqi şəxslərin depozitləri isə mart ayında fevral ayına (17,185.8mln. manat) nisbətə 872.6 mln manat – 5% artaraq 18,058.4mln. manat təşkil etmişdir. Hüquqi şəxslərin tələbli depozitləri cəmi hüquqi şəxslərin depozit portfelinin 84.1%-ni təşkil etmişdir.

Aktiv əməliyyatlar bank resurslarının yerləşdirilməsi əməliyyatlarıdır və onların rolu hər hansı bir kommersiya bankı üçün çox vacibdir.

Bankın aktiv əməliyyatları onun fəaliyyətinin vacib və müəyyən bir hissəsini təşkil edir. Balans aktivi bank vəsaitlərinin tərkibini, yerləşdirilməsini və məqsədli istifadəsini xarakterizə edir.

Məhz aktiv əməliyyatların sayəsində banklar təsərrüfat fəaliyyəti prosesində sərbəst buraxılan pul vəsaitlərini kapitala ehtiyacı olan iqtisadi dövriyyənin iştirakçılarna yönəldə, kapitalın iqtisadiyyatın ən perspektivli sahələrinə köçürməsinə təmin edə, istehsal investisiyalarının artmasına, innovasiyaların tətbiqinə, yenidən strukturlaşmanın həyata keçirilməsinə və sənaye istehsalının sabit artımına, mənzil tikintisinin genişləndirilməsinə kömək edə bilərlər. Əhaliyə verilən bank kreditləri mühüm sosial rol oynayır.

Aşağıda verilən cədvəldə ümumi aktivlərin son illərdəki artım tempi göstərilmişdir.

Cədvəl 4: Bank aktivlərinin təhlili (01.04.2022)

Aktivlər	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.03.2022
Nağd vəsaitlər	1531.5	1532.2	1,803.2	1,794.2
Mərkəzi Bankda müxbir hesabla	2600.7	3071.0	7213.9	4,399.8
Nostro hesablar (başqa banklardakı müxbir hesablar)	3266.7	3493.9	4605.7	4,841.8
Banklar da daxil olmaqla, maliyyə institutlarındakı depozitlər	5538.2	4155.7	1879.3	3810.2
Qiymətli kağızlar	3261.3	4335.0	4890.1	5589.6
Banklar da daxil olmaqla, maliyyə institutlarına kreditlər	304.8	259.7	323.5	350.2
Müştərilərə verilən kreditlər	14900.9	14157.0	16659.1	17528.2
Əsas vəsaitlər	987.4	741.4	774.8	1178.2
Qeyri-maddi aktivlər	167.8	146.4	154.9	149
Digər aktivlər (məqsədli ehtiyatlar çıxılmaqla)	1630.3	1314.7	1324.3	1624.2
Cəmi aktivlər	32722.8	32055.3	33069.9	39673.2

Mənbə AMB – Statistik bülleten 03/2022

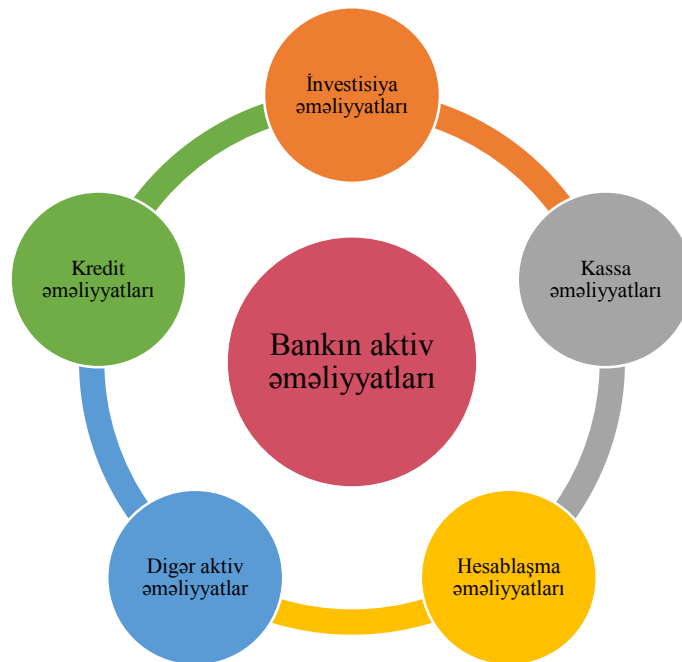
31 mart 2022-ci il tarixinə fəaliyyətdə olan bankların cəmi aktivləri 39673.2 mln. manat təşkil etmişdir.

Fəaliyyətdə olan bankların cəmi aktivləri 39,673.2 mln. manat, cəmi öhdəlikləri 34,731.7 mln. manat, balans kapitalı 4,941.5 mln. manat olmuşdur. 2022-ci ilin mart

ayında bankların cəmi aktivləri və cəmi öhdəlikləri müvafiq olaraq 3.1% və 3.9% artmışdır. Bu göstərici 31 dekabr 2021-ci ilə müqayisədə 20% (6603.3 mln. manat) artmışdır. Cədvəldən görüldüyü kimi cəmi aktivlərin əsas hissəsini (44.5%-i) müştərilərə verilən kreditləri təşkil edir. Müştərilərə verilmiş kreditlər iyul ayında 0.7% (109.6 mln. manat) artaraq 14,966.5 mln. manat təşkil etmişdir. Ümumilikdə, ilin əvvəlindən bankların kredit portfelində 5.7% artım müşahidə olunmuşdur.

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının növlərini şəkil 4-də aydın görə bilərik.

Şəkil 4: Bankın aktiv əməliyyatları

Mənbə: Bağırov M.M (2003) Banklar və bank əməliyyatları

Bankların aktiv əməliyyatları gəlir əldə etmək, likvidliyi saxlamaq və onun səmərəli fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə şəxsi və borc vəsaitlərinin yerləşdirilməsi ilə bağlı əməliyyatlardır. Aktiv əməliyyatların əsas hissəsini kredit əməliyyatları tutur. Kommersiya bankı təqdim olunan kreditlər və sabit faiz dərəcələri hesabına əmanətçilərə vəd edilmiş faizlərin ödənilməsi üçün zəruri olan öz gəlirlərini, həmçinin xərcləri əhatə edir və mənfəət əldə edilməsini təmin edir ki, bu da bankın əsas məqsədidir.

Kredit sövdələşməsində iştirak edən kreditorun xarakterindən asılı olaraq kredit aşağıdakı növlərə təzahür edir:

1. Bank krediti;
2. Dövlət krediti;
3. Beynəlxalq kredit;
4. Kommersiya krediti;
5. İstehlak krediti;
6. Lombard krediti;
7. İpoteka krediti;
8. investisiya krediti.

Bank krediti kreditin əsas formasıdır. Bank krediti, borcalanın faizlə vaxtında ödəməyi öhdəsinə götürdüyü maliyyə institutu tərəfindən vəsaitlərin verilməsidir. Kredit təkcə fiziki şəxslərə deyil, həm də şirkətlərə və sahibkarlara verilir. Onun məqsədi maliyyə vəziyyətini qorumaq və ya inkişafı üçün vəsaitlə təmin etməkdir.

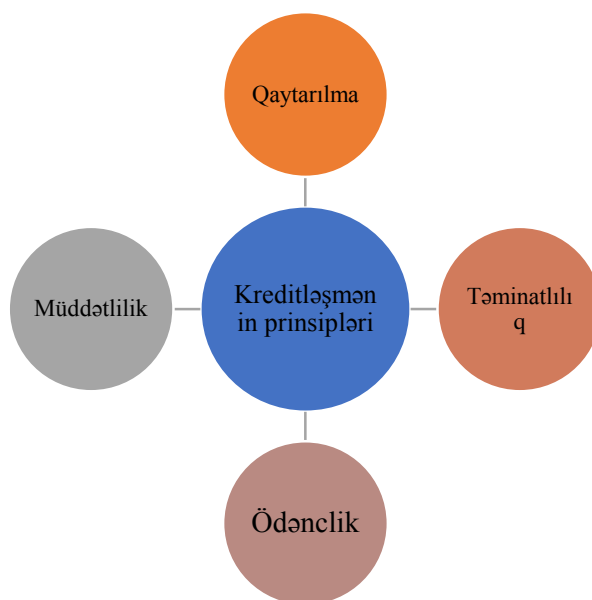
Bununla yanaşı, müəssisələr də bank kreditindən istifadə edirlər. Bir çox müəssisə başlanğıc xərclərini ödəmək, mal və xidmətlər üçün ödəmə və ya pul axını əlavə etmək üçün maliyyəyə ehtiyac duyur. Nəticədə, yeni başlamış və ya kiçik müəssisələr bank kreditindən qısamüddətli maliyyələşdirmə kimi istifadə edirlər.

Bank krediti bankların borcalanlara verdiyi ümumi borc qabiliyyətidir. Kredit borcalanlara mal və ya xidmətlər almaq imkanı verir. Məsələn, bank kreditinin ən çox yayılmış forması bir bankın verdiyi kredit kartıdır. Borcalanlar sıfır balans, müəyyən edilmiş kredit limiti və razılaşdırılmış illik faiz dərəcəsi ilə başlayır. Borcalanın alış-veriş etmək üçün kartdan istifadə etməsinə icazə verilir. Kartdan istifadə etmək üçün ya balans, ya da razılaşdırılmış aylıq minimumu ödəməlidirlər və kredit limiti çatana qədər borc almağa davam edə bilirlər.

Kredit əməliyyatları ən riskli, eyni zamanda bankın ən gəlirli əməliyyatlarıdır və ona ən böyük qazanc gətirir.

İqtisadiyyatda kredit münasibətləri müəyyən bir metodoloji bazaya əsaslanır, bu elementlərdən biri də kredit əməliyyatlarının praktiki təşkilində ciddi şəkildə əməl olunan prinsiplərdir. Bu prinsiplər kreditlərin verilməsi və qaytarılması qaydalarını müəyyənləşdirir. Bunlar borcun mahiyyətini və məzmununu, həmçinin kredit münasibətləri sahəsində əsas iqtisadi qanunların tələblərini əks etdirir. Kreditləşmə prinsiplərə daxildir:

Şəkil 5: Kreditləşmənin prinsipləri

Mənbə: Məmmədov Z.F., (2010) Pul, Kredit, Banklar

Qaytarılma. Bu prinsip borcalanın istifadə etdikdən sonra borc verəndən alınan maliyyə resurslarının vaxtında qaytarılmasının zəruriliyini ifadə edir.

Kreditlər **təminatlılıq prinsipi** o deməkdir ki, borcalanın əmlakı, qiymətli əşyaları və təminatları borc verənə verilən vəsaitin qaytarılmasının vaxtında həyata keçiriləcəyinə əmin olmaq imkanı verir. Kreditin vaxtında qaytarılmasını təmin etmək üçün müqavilə üzrə kreditorlar girov, zəmanət və ya bank təminatı, habelə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər formalarda öhdəliklər təyin edirlər.

Müddətlilik. Kredit yalnız qaytarılmamalı, eyni zamanda müəyyən bir müddətdə qaytarılmalıdır. Müəyyən olunmuş kredit müddəti borcalanın borc verilmiş vəsaiti

tutması üçün maksimum müddətdir. Kreditdən istifadə müddəti pozulursa, kreditin mahiyyəti pozulur, ilkin məqsədini itirir.

Ödənilik. Kreditləşmənin həyata keçirilməsində mühüm prinsiplərdən biri onun ödənişli olmasıdır – bu o deməkdir ki, bu və ya digər iqtisadi subyektə verilmiş kreditlərdən istifadəyə görə borcalan kreditora faiz ödənişləri həyata keçirir. Həmin faiz dərəcələri iki kontragent (kreditor və borcalan) arasında bağlanmış kredit müqaviləsi ilə müəyyənləşdirilir. Həm kreditdən istifadəyə görə faizlərin dərəcəsi, həm də onların ödənilməsi qayda və müddətləri həmin müqavilədə öz əksini tapır.

Kreditlərdən istifadəyə görə faizlər müəyyənləşdirildikdə həmin resursların maya dəyəri, risk dərəcəsi, əməliyyat xərclərinin səviyyəsi və bankın mənfəət dərəcəsi nəzərə alınır.

Hal-hazırda kommersiya bankları aktiv əməliyyatlar üzrə fəaliyyət dairəsini genişləndirmək və perspektiv kompleks inkişaf tədbirlərini reallaşdırmaq məqsədilə xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə kredit qoyuluşlarını yuxarıda qeyd olunan bütün metodların uyğun olanını tətbiq etməklə həyata keçirirlər. (Maliyyə bazarları dərs vəsaiti, 2021).

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatı o zaman normal fəaliyyət göstərir ki, onun daxili bazarında pulun məbləği əmtəə qiymətlərində əks olunmuş dəyər ekvivalentində olsun. Hər bir dəyər özündə eyni vaxtda həm əmtəəni, həm də pulu əks etdirir. Buna görə də bank tərəfindən verilən borcları təyinatından asılı olaraq pul və kapital borclarına ayırmaq olar.

Kredit qoyuluşları və kredit resurslarının nisbəti problemləri kreditləşmə prosesində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elə bu problem artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz müxtəlif borcların mahiyyəti ilə bağlı olaraq həll edilir.

Aşağıda əks olunmuş cədvəl 5-dən görüldüyü kimi 31 mart 2022-ci tarixində olan hesabatda biznes, istehlak və ipoteka kreditlərində ötən aya, hətta, ötən ilə nisbətdə artım tepmi müşahidə olunmuşdur. Beləki, ümumi kredit portfeli mart ayında keçən ayla müqayisədə 2.3% (401.7 mln. manat) artaraq 17528.2 mln manat olmuşdur.

Ayrı-ayrılıqdı nəzər yetirdikdə biznes kreditləri 2.1% (209.4 mln. manat), istehlak kreditləri 3% (139.3 mln. manat), ipoteka kreditləri isə 2.1% (52.8 mln. manat) artmışdır. Ümumi kredit portfelində biznes kreditlərinin payı 58.1% (10,182.3 mln. manat) təşkil etmişdir.

Cədvəl 5: Kredit portfelinin strukturu (01.04.2022)

mln. manatla

<i>Portfelin bölgüsü</i>	<i>31.12.2019</i>	<i>30.09.2020</i>	<i>31.12.2020</i>	<i>31.12.2021</i>	<i>28.02.2022</i>	<i>31.03.2022</i>
Kredit portfelini o cümlədən	14900.9	14497.0	14157.0	16659.1	17126.5	17528.2
<i>Biznes kreditləri</i>	9031.6	8741.1	8478.3	9,740.0	9,972.9	10,182.3
<i>İstehlak kreditləri</i>	4075.3	3808.6	3661.2	4,518.4	4,691.8	4,831.3
<i>İpoteka kreditləri</i>	1794.0	1947.4	2017.5	2,400.7	2,461.8	2,514.6

Mənbə: AMB Statistik Bülleten 03/2022

Aşağıda qeyd olunan cədvəldə son üç ilin və cari ilin ilk 3 ayı ərzində Azərbaycanda sahələr üzrə kredit qoyuluşlarının göstəriciləri əks olunmuşdur. Cədvələ əsasən, keçən illə müqayisədə 2022-ci ildə ticarət və xidmət sektoru, inşaat və istehsal sektoru, ev təsərrüfatı, digər sektorlar üzrə artımlar, Energetika, mədənçıxarma, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru (0.8%) , kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektoru (0.4%), sənaye və istehsal sektoru (0.4%), nəqliyyat və rabitə sektoru üzrə (0.8%), Daşınmaz əmlakın tikintisinə və alınmasına sektoru üzrə (0.4%) kredit qoyuluşu göstəricilərində azalmaların olduğu görünür. Sahələr üzrə kredit qoyuluşlarının əsas hissəsi, yəni 51.4%-i ev təsərrüfatının payına düşür. İlin əvvəli ilə müqayisədə bu göstərici 2.8% artmışdır.

Cədvəl 6: Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu (01.04.2022)

mln. manatla

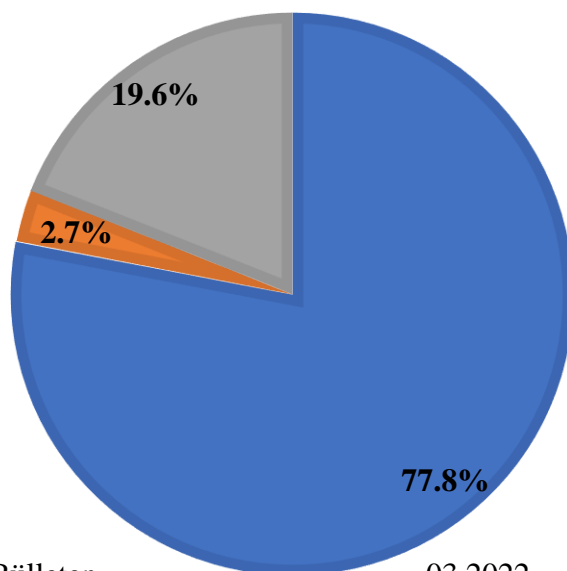
Mənbə: AMB Statistik Bülleten 03/2022

	2019		2020		2021		31.03.2022	
	Cəmi mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	Cəmi mln. Manat	xüsusi çəkisi, %-lə	Cəmi mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	Cəmi mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə
Ticarət və xidmət sektoru	2491.3	16.3	2606.8	17.9	2559.9	16.7	3080.4	17.1 7
Energetika, mədənçıxarma, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru	619.4	4.0	524.5	3.6	740.3	4.8	728.8	4
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektoru	543.4	3.6	566.2	3.9	561.9	3.7	597.5	3.3
İnşaat və tikinti sektoru	477.1	3.1	493.0	3.4	771.5	5.0	1009.4	5.6
Sənaye və istehsal sektoru	872.6	5.7	1250.1	8.6	917.8	6.0	1016.3	5.6
Ev təsərrüfatlarına	6978.7	45.6	6709.3	46.2	7462.9	48.6	9262.8	51.4
Nəqliyyat və rabitə sektoru	1204.3	7.9	848.5	5.8	757.3	4.9	737.6	4.1
Daşınmaz əmlakın tikintisinə və alınmasına (ipoteka krediti daxil olmaqla)	1939.1	13.5	2093.4	14.4	2286.9	14.9	2599.6	14.4
Digər sektorlar	673.8	4.4	527.9	3.6	561.5	3.7	695.8	3.9

Qrafik 1-də ümumi kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə göstəracisi əks olunmuşdur. Həmçinin aşağıda göstərilmiş qrafikə nəzər saldıqda görə bilərik ki, hal-hazırda kreditləşmə əməliyyatlarında özəl bankların xüsusi çəkisi daha çoxdur. Belə ki, cari ilin mart ayına qədər iqtisadiyyatda kredit qoyuluşlarında dövlət bankları 19.5%, özəl banklar 77.8%, qeyri-kredit təşkilatlarında isə kredit qoyuluşlarının xüsusi çəkisi 2.7% təşkil etmişdir.

Qrafik 1: Kredit qoyuluşunun kredit təşkilatları üzrə strukturu, %-lə (01.04.2022)

■ Dövlət bankları ■ Özəl banklar ■ Qeyri-bank kredit təşkilatları

Mənbə: AMB Statistik Bülleten

03.2022

Bankın kredit portfelinin keyfiyyəti və strukturu bankın nüfuzunu, möhkəmliyini və maliyyə nailiyyətini müəyyən edir. Bu səbəbdən, banklar kreditlərin keyfiyyətini diqqətlə təhlil etməli, iri kredit layihələri və tədbirlərin ekspertizasını təşkil etməli, kredit siyasətindən kənarlaşmaları müəyyənləşdirməlidir.

Kredit siyasəti bankın investisiya və kredit fəaliyyətinin təşkili və nəzarəti sxemidir. O, konkret kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edərkən və ümumi kredit portfelinin strukturunu seçərkən əməl edilməli olan əsas istiqamətləri özündə əks etdirir. Kredit üzrə faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsində kredit siyasətinə xüsusi diqqət yetirilir.

Banklar kredit siyasəti hazırlayarkən, ilk növbədə ictimai inkişafın global tendensiyalarını öyrənərək, öz vəzifələrini müəyyənləşdirirlər. Bankın əsas vəzifələrinə kreditin verilməsi, müqavilənin şərtlərindəki dəyişikliklər barədə borcalana məlumat verilməsi, kredit üzrə faizlərin vaxtında hesablanması daxildir.

Bankın kredit siyasəti universal alətdir, ondan düzgün istifadə konkret kredit təşkilatının ümumi maliyyə nəticəsini müəyyən edir. Kredit təşkilatlarında kredit

siyasətinin əsasını, bir qayda olaraq, müəyyən əməliyyatlar zamanı aşkar edilən gəlirlilik səviyyəsi ilə potensial risklərin optimal nisbəti təşkil edir.

Kredit siyasəti bankın investisiya və kredit fəaliyyətinin təşkili və nəzarəti sxemidir. O, konkret kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edərkən və ümumi kredit portfelinin strukturunu seçərkən əməl edilməli olan əsas istiqamətləri özündə əks etdirir. Bankın kredit portfelinin tərkibi onun kredit siyasətini əks etdirməlidir.

Kredit siyasəti kredit resurslarının idarə edilməsinin strateji və əməliyyat səviyyələrində həyata keçirilir ki, bu da uzunmüddətli və qısamüddətli məqsədlər arasında birliyə nail olmağa imkan verir:

Bankın kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin strateji məqsədi uzunmüddətli dövr üçün sabit, etibarlı və daim inkişaf edən kredit münasibətləri yaratmaqdan ibarətdir.

Kredit siyasətinin əməliyyat məqsədi isə müştərilərin kredit məhsullarına olan tələbatını lazımi gəlirlilik və likvidliklə tələb olunan vaxtda ödəməkdir.

Kredit siyasətinin elementləri:

- kredit portfelinin hansı məqsədə uyğun formalaşması. Bank üçün məqbul olan kredit növləri, bu kreditlərin aktuallığının xarakteri, həcmi və keyfiyyəti göstərilir;
- kreditlərin verilməsi sahəsində hər bir kredit mütəxəssisinə və bütövlükdə kredit komitəsinə verilmiş səlahiyyətlərin təsviri;
- kredit idarəçiliyi çərçivəsində hüquqların ötürülməsi və məlumatların verilməsi üzrə öhdəliklər;
- borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı kredit müraciəti üzrə qiymətləndirmənin nəzərdən keçirilməsi və qərar qəbul edilməsi təcrübəsi
- kredit ərizəsinə əlavə edilmiş və kredit faylında saxlanılan zəruri sənədlər.

Bankın kredit siyasəti Bankın Direktorlar Şurası tərəfindən təsdiq edilir və onun həyata keçirilməsi prosesində müştərilərin kredit məhsullarına olan tələbatının

ödənilməsi və kredit təşkilatı tərəfindən bank mənfəətinin əsası olan faiz gəlirlərinin əldə edilməsi vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafına kömək etməlidir.

Bankın öz kredit siyasətinin olmaması və ya onun formal mövcudluğu kredit prosesinin zəif planlaşdırılması və nəticədə ən mühüm fəaliyyət sahəsinin qeyri-adekvat idarə olunması deməkdir. Effektiv kredit siyasəti kredit prosesinin təşkili zamanı səhv idarəetmə qərarlarının qəbulu riskini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. (Банковское Дело И Банковские Операции, Учебник, 2021)

Kommersiya bankları aktiv əməliyyatları diversifikasiya etmək, əlavə gəlir mənbələrini genişləndirmək və balans likvidliyini qorumaq məqsədilə öz resurslarından və cəlb edilmiş vəsaitlərdən istifadə etməklə qiymətli kağızlarla **investisiya əməliyyatları** həyata keçirirlər.

Banklar investisiya əməliyyatlarını bankın rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilmiş investisiya siyasətinə uyğun olaraq həyata keçirməlidirlər ki, bunlar:

- əsas məqsədlərin formalaşdırılması;
- investisiya portfelinin strukturu;
- qiymətli kağızların növləri, keyfiyyəti, şərtləri və emitentləri üzrə məhdudiyyətlər;
- qiymətli kağızlarla ticarətin aparılması qaydası;
- qiymətli kağızların müəyyən növləri üzrə əməliyyatların aparılmasının xüsusiyyətləri və s.

Bankın investisiya fəaliyyətinin ən vacib komponenti öz qiymətli kağızlar portfelinin formalaşdırılması və idarə edilməsidir. Investisiya əməliyyatları müəyyən bazar riskləri ilə əlaqələndirilir ki, bu da aşağıdakılara gətirib çıxarır:

- ▲ qoyulmuş vəsaitin tam və ya bir hissəsinin zərərinə;
- ▲ inflyasiyanın yüksəlişi zamanı qiymətli kağızlara qoyulan vəsaitlərin amortizasiyası;
- ▲ qoyulmuş vəsaitdən gözlənilən gəlirin tam və ya qismən alınmaması;
- ▲ gəlir əldə etməkdə gecikmələr;

▲ alınmış qiymətli kağızlara mülkiyyət hüququnun yenidən rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı problemlərin yaranmasına.

Pandemiyanın təsirləri özünü investisiyalarda da göstərir. Cədvəl 7-də əks olunduğu kimi, pandemiya vəziyyətindən sonra əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitlərdə azalma müşahidə edə bilərik. Beləki, 2020-ci ildə əsas kapitalla yönəlmiş vəsaitlər 17226.1 mln. manat olmuşdur ki, bu göstərici 2021-ci ildə 6.8 faiz azalaraq, 16127.0 mln. manat təşkil etmişdir. 2022-ci il yanvar-mart aylarında isə əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitlər 2440,7 milyon manat dəyərində olmuşdur.

2020-ci ilin martında əhalinin sağlamlığının qorunması ilə bağlı tədbirlərin tətbiqindən sonra qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı mənfiyə çevrildi. İlk rəqəmlər göstərir ki, 2020-ci ilin doqquz ayında ÜDM illik müqayisədə 3,9%, qeyri-neft və qaz sektoru isə 2,4% azalıb. Kapital qoyuluşları illik müqayisədə 3,8 faiz azalmış və əhalinin nominal gəlirləri sabit qalmışdır (uzun illər davam edən artımdan sonra).

Dövlət Statistika Komitəsinin 2022-ci ilin yanvar-mart aylarına olan göstəricilərinə əsasən neft-qaz sektoruna yatırılmış investisiyaların həcmində 28% azalma, qeyri neft-qaz sektoruna yönəldilən vəsaitin həcmində isə 10,1 faiz artım olmuşdur. İstifadə olunmuş vəsaitin 1524,7 milyon manatı (62,5%) məhsul istehsalı sahələrinə, 743,2 milyon manatı (30,4 %) xidmət sahələrinə, 172,8 milyon manatı (7,1%) isə yaşayış evlərinin tikintisinə sərf olunmuşdur. Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin 1676,7 milyon manatını (68,7 %) daxili vəsaitlər üçün, 1688,2 milyon manatı (69,2 %) isə tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsinə üçün istifadə olunmuşdur. (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=5178> 2022)

Cədvəl 7: Əsas makroiqtisadi göstəricilər (01.04.2022)

İl, ay	Ümumi daxil məhsul (ÜDM)	Qeyri-neft ÜDM	Əsas kapitalla investisiya
---------------	---------------------------------	-----------------------	-----------------------------------

Mənbə: AMB statistik bülleten 03.2022

	Cəmi, mln manat	Artım tempi, %	Cəmi, mln manat	Artım tempi, %	Cəmi, mln manat	Artım tempi, %
2019	81896.2	102.5	44481.8	104.0	18539.5	105.5
2020	72578.1	95.8	44862.1	97.1	17226.1	92.7
03.2021	19181.9	98.7	10413.3	102.1	2365.2	80.6
12.2021	92857.7	105.6	51082.9	107.2	16127.0	91.8
02.2022	19175.2	106.7	8093.6	110.1	1339.7	97.9
03.2022	30037.0	106.8	13080.5	110.3	2440.7	90.5

2014-cü ildə Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM 7990.8 min dollar olmuşdur. 2016-cı ilə qədər ölkədə adambaşına düşən ÜDM neftin qiymətinin azalması ilə əlaqədar olaraq 3928.6 min dollara qədər azalmışdır. Adambaşına düşən ÜDM zaman keçdikcə artsa da 2019-cu ildən sonra yenidən düşməyə başlamışdır.

Cari ilin yanvar-mart aylarında ölkədə fəaliyyət göstərən müəsisə, təşkilat və fərdi sahibkarlar tərəfindən 30037.0 mln manatlıq ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur. Bu göstərici ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.8% artmışdır. Adambaşına düşən ÜDM 2990.9 manat olmuşdur. (ADSK, sosial, iqtisadi inkişaf, yanvar-mart)

Hesablaşma əməliyyatları—müşətilərin hesablarına vəsaitlərin köçürülməsi və silinməsi üzrə əməliyyatlardan ibarətdir.

Bankların hesablaşma əməliyyatları hüquqi və fiziki şəxslərin pul tələbləri və öhdəlikləri üzrə nağdsız hesablaşmaların təşkili sistemi daxilindəki əməliyyatlardır. Kommersiya bankının hesablaşma əməliyyatları dedikdə başa düşülür:

- ◆ bank müşətilərinin əmrlərinin (təlimatlarının) icrası;
- ◆ daxil olan vəsaitlərin müşətilə hesablarına köçürülməsi;
- ◆ bankın özünün iqtisadi fəaliyyətinin aparılması üçün əməliyyatlar;
- ◆ həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələrlə banklararası hesablaşmalar.

Hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirərkən banklar borclu ilə alıcı arasında mal və xidmətlər üçün ödəniləcək məbləğlərin hesablanması və köçürülməsi prosesində iştirak edən vasitəçi rolunu oynayır və bununla da banklar bütün əmtəə və maddi dəyərlərin və xidmətlərin hərəkəti prosesində vasitəçilik edirlər. Bu səbəbdən bu əməliyyatlar təkcə bank üçün deyil, həm də bütün iqtisadiyyatın fəaliyyəti üçün vacibdir.

Nağdsız ödənişləri təşkil etmək üçün banklar müştərilərə: cari hesablar, cari subhesablar, ssuda hesabları, əmanət hesabları və müxbir hesablar açır.

Pul köçürmələri nağdsız ödənişlərin aşağıdakı formaları çərçivəsində həyata keçirilir:

- ▲ ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar;
- ▲ akkreditiv üzrə hesablaşmalar;
- ▲ inkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar;
- ▲ çeklərlə hesablaşmalar;
- ▲ vəsait alanın tələbi ilə pul köçürmələri şəklində hesablaşmalar
- ▲ elektron pul köçürmələri formasında hesablaşmalar. (Банковское Дело И Банковские Операции Учебник 2021, s.234)

Nağd əməliyyatlar fiziki və hüquqi şəxslərdən nağd pulun alınmasını, onlara əmanət verilməsini, qiymətli kağızların satışını və alınmasını, zədələnmiş əskinaların dəyişdirilməsini, fiziki şəxslərdən kommunal və digər ödənişlərin qəbulunu, habelə özünüz sayma, çeşidləmə daxil olmaqla pul vəsaitlərinin mübadiləsini, emalını nəzərdə tutur.

Əksər ölkələrdə həm təşkilatların, həm də fiziki şəxslərin pul dövriyyəsinin əsas hissəsi pul hərəkətinin nağdsız formalarının payına düşür. Xüsusilə də pandemiya dövründə nağdsız ödənişlərin həcmi daha da genişlənməmişdir.

Nağdsız ödənişlər mal və xidmətlərin ödənişinin sürətli, rahat və təhlükəsiz üsuludur ki, bu zaman müəyyən məbləğ ödəyicinin hesabından alıcının hesabına köçürülür. Eyni zamanda pul kütləsi banklarda toplanır, burada vəsaitlərin məqsədli

istifadəsinə nəzarət etmək üçün şərait yaradılır. Nağdsız ödənişlər sferasının genişlənməsi ödənişlərin şəffaflığına və ölkənin iqtisadi yüksəlişinə xidmət edir.

Əhali, dövlət qurumları, biznes subyektləri arasında ödənişləri müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq zaman və məkanından asılı olmayaraq qısa müddətdə tam başa çatdırılmasına imkan verən və mobil ödəniş sistemini dəstəkləyən 24/7/365 rejimində fəaliyyət göstərən Ani Ödənişlər Sistemi yaradılmışdır.

Cari il mart ayında bankomatların sayında keçən ilin mart ayının sonu ilə müqayisədə 6.2%, POSterminalların sayında isə 11.8 % artım müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 8: Bankomatlar və Pos-terminallar (01.04.2022)

	2019	2020	2021		2022		
			Mart	dekabr	yanvar	fevral	Mart
Bankomatlar	2647	2715	2763	2908	2920	2931	2934
- <i>Bakıda</i>	1421	1429	1451	1561	1565	1576	1574
- <i>Regionlarda</i>	1226	1286	1312	1347	1355	1355	1360
POS terminallar	67468	57120	58184	60936	60616	61800	65041
- <i>Bakıda</i>	40898	37627	38421	40571	40854	42402	44235
- <i>Regionlarda</i>	26570	19493	19763	20365	20582	20656	22033

Mənbə: AMB Statistik Bülleten 03/2022

Bank sistemi üzrə mart ayının sonunda dövriyyədə olan ödəniş kartlarının sayı ötən aya nəzərən 243 min ədəd artaraq 11 milyon 771 min ədəd təşkil etmişdir. Bu göstərici 2021 Dekabr ayında 11 milyon 40 min ədəd təşkil etmişdir. Keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bu göstərici 20.5% artmışdır. Ödəniş kartlarında artım debet kartları üzrə 19.1%, kredit kartları üzrə 31% təşkil etmişdir. Ödəniş kartlarının artması nağdsız ödənişlərin həcminə müsbət təsir göstərmişdir. Ölkədaxili nağdsız əməliyyatların həcmi keçən il ilə müqayisədə 2.1 dəfə artmışdır. Nağdsız ödənişlərin

1242 mln. manatı elektron ticarətin, 443 mln. manatı POS-terminallar payına düşür. Mart ayı ərzində ödəniş kartları ilə nağdsız ölkədaxili əməliyyatların həcmi ümumi əməliyyatların 38.1%-ni təşkil etmişdir.

Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə fəaliyyət göstərən hər bir kommersion bankı aktiv əməliyyatların elə optimal üsulunu seçməlidir ki, bu əməliyyatlar nəticəsində yalnız səmərəliliyə nail ola bilsin.

2.2 Bank fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri və onun iqtisadi mahiyyəti

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması, inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması, fəaliyyətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və maliyyə-kredit resurslarından istifadənin effektivliyinə nəzarət, həmçinin kommersion banklarının istər ayrıca kommersion bankı, istərsə də bütövlükdə Azərbaycan bank sistemi səviyyəsində dayanıqlı inkişaf ehtiyatlarının kompleks şəkildə aşkarlanması məsələləri getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda sadalananların hamısı bank fəaliyyətinin daim mürəkkəbləşdiyini və onun inkişafına tələblərin artdığını göstərir. Prudensial tələblərə cavab vermək, bank risklərindən qaçınmaq, eləcə də öz dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə banklar öz fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi üçün effektiv prosedurlar hazırlamalı və tətbiq etməlidirlər.

Bank fəaliyyətinin effektivliyinin tərif və anlayışına vahid yanaşma yoxdur. Praktikada effektivlik gəlirlilik, dayanıqlılıq, etibarlılıq göstəricilərinin hesablanması ilə müəyyən edilir. Bütün bu göstəricilər bir-biri ilə sıx bağlıdır və maraqlı tərəflərin qərarına uyğun olaraq bankın qiymətləndirilməsini həyata keçirərkən nəzərə alınır.

“Effektivlik” anlayışı maliyyə və qeyri-maliyyə parametrləri, inkişaf səviyyəsi və perspektivləri də daxil olmaqla, təşkilatın ümumi vəziyyətini ifadə edən performans termini ilə uyğun gəlir. Bankın effektivliyinin meyarları kimi, həm onun fəaliyyətinin

maliyyə nəticələri, həm səmərəliliyi, həm də maliyyə vəziyyəti göstəricilərinin bütün məcmusu (dayanıqlıq, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti) nəzərdən keçirilə bilər.

Bir bankın effektivliyi bank müştəriləri və bank sahibləri üçün əhəmiyyətli bir göstəricidir. Məsələn, bir bankın sahibləri və səhmdarları üçün onun fəaliyyətinin effektivliyi ödənilən dividendlərin miqdarı və kommersiya təşkilatının bazar dəyəri ilə ifadə olunur. Bankın özü üçün effektivlik potensial olaraq öz fəaliyyət həddlərini genişləndirməkdən ibarətdir. Bankın müştəriləri üçün isə effektivlik faiz dərəcələrinin səviyyəsi, müxtəlif növ xidmətlərin mövcudluğu ilə ifadə olunur.

Bank işinin effektivliyinin göstəricilərindən biri onun həyata keçirdiyi əməliyyatların gəlirliliyi və risklərin lazımi səviyyəsinə riayət etməklə mənfəəti maksimuma çatdırmaq qabiliyyətidir. Gəlirlilik bankın iqtisadi cəhətdən maliyyə və kommersiya sahələrində fəaliyyətinin müsbət məcmu nəticəsini əks etdirir. Öz fəaliyyətindən gəlirin maksimallaşdırılmasına ehtiyac bankın bütün xərclərini ödəmək, dividendlərin formalaşdırılması, həmçinin bankın öz kapitalının bankdaxili artım mənbəyinin yaradılması zərurətindən irəli gəlir. Bundan başqa bankın mənfəətli fəaliyyəti onun işinin uğurlu olmasının göstəricisidir və bu səbəbdən, onun nüfuzunun formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər ki, bu da nəinki yeni səhmdarların cəlb edilməsinə kömək edəcək, həm də müştərilərin etimadını möhkəmləndirəcək.

Kommersiya banklarının fəaliyyətini qiymətləndirmək çətin bir işdir. Bunu həll etmək üçün analitikin bacarıqları və metodologiya hazırlamaq bacarığı tələb olunur, çünki ümumbəşəri effektivlik konsepsiyası yoxdur.

Bankın və onun struktur bölmələrinin fəaliyyətinin təşkili prosesində əsas hədəf ən azı üç ən mühüm göstəriciyə – yüksək rentabelliyə, kifayət qədər likvidliyə və bankın təhlükəsizliyinə nail olmaqdır. Yüksək effektivlik ən çox xərclərin gəlirə nisbəti ilə qiymətləndirilir, bu zaman bank fəaliyyəti prosesində xərclərə qənaət etmək fikri üstünlük təşkil edir. Xərc elementləri nə qədər aşağı olarsa, kredit təşkilatının fəaliyyətinin son nəticələri bir o qədər müsbətdir. Bu zaman qənaətə yalnız əvvəlcədən məlum olan ayrı-ayrı xərc elementlərini azaltmaqla deyil, həm də təşkilati strukturların

təkmilləşdirilməsi, onların məhsuldar fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması vasitəsilə nail olmaq mümkündür.

Bank effektivliyinin təhlili zamanı, adətən, ölkənin spesifik xüsusiyyətlərinin bankların fəaliyyətinə təsiri də nəzərə alınır. Bunlara, məsələn, iqtisadiyyatın strukturunu, aparılan makroiqtisadi siyasətin xarakterini, maliyyə sektorunda struktur və institusional islahatların spesifikasiyasını və s. aid etmək olar.

Kommersiya banklarının inkişafı, ilk növbədə, ümumi strateji yanaşmalara əsaslanmalıdır. Məlumdur ki, strateji planlaşdırma sistemində gələcəyin keçmişdən mütləq yaxşı olması ehtimalları yoxdur və hesab edilmir ki, gələcəyi yalnız retrospektiv tendensiyalar əsasında öyrənmək olar. Kommersiya bankının gələcək inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilməsi üsullarından biri də bu cür ardıcıl və qarşılıqlı əlaqəli mərhələlərdən ibarət geniş strateji təhlildir:

- ◆ perspektivlərin təhlili (mövcud tendensiyaları dəyişə biləcək meyillərin, təhlükələrin aydınlaşdırılması);
- ◆ rəqabət mübarizəsindəki mövqelərin təhlili (rəqabət strategiyasının təkmilləşdirilməsi imkanları);
- ◆ strategiya seçimi (prioritetlərin müəyyən edilməsi);
- ◆ diversifikasiya yollarının təhlili;
- ◆ vəzifələrin təyin edilməsi (iki əsas vəzifə qrupu var - strateji və taktiki). Taktiki vəzifələr cari gəlirliliyin təmin edilməsinə yönəldilir, strateji vəzifələr isə gələcək gəlirliliyin təməlini qoyur.

Bir kommersiya bankının maliyyə strategiyasının əsas vəzifələri bunlardır:

1. bank maliyyəsinin formalaşmasının xarakterini və qanunauyğunluqlarını öyrənmək;
2. kommersiya bankının maliyyə vəziyyəti qeyri -sabit və ya böhran vəziyyətində bankın maliyyə resurslarının formalaşdırılması üçün mümkün variantların hazırlanması və inkişafı;

3. Bankın kommersiya fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;
4. maksimum mənfəət əldə etmək üçün kommersiya bankının müvəqqəti sərbəst vəsaitlərinin səmərəli investisiya edilməsini təmin etmək;
5. uğurlu maliyyə strategiyası və maliyyə imkanlarından səmərəli istifadə yollarının müəyyən edilməsi;
6. maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
7. böhran vəziyyətindən çıxmaq üçün hazırlıq üsullarının hazırlanması.

Beləliklə, kommersiya bankının düzgün tərtib edilmiş maliyyə strategiyası onun risklərini azaldacaq.

Bank fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün ən səmərəli və geniş yayılmış yanaşma kompleks yanaşmadır. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin öyrənilməsinə kompleks yanaşma bankın qarşılıqlı əlaqəli məqsədlərinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyini və onun inkişafının mövcud perspektivlərini, kifayət qədər rəqabət qabiliyyətliliyin saxlanılması, gəlirlərin maksimallaşdırılması, xərclərin minimallaşdırılması, fəaliyyətin rentabelliyyətinin artırılması, kapitalın və aktivlərin artımının məqbul templərinin təmin edilməsi, bankın fəaliyyətinin idarə edilməsində müasir texnologiyaların mənimsənilməsi, bazar dəyərinin maksimallaşdırılması, maliyyə itkilərinin və müflisliyin aradan qaldırılması kimi məsələlərin həllində qiymətləndirməyə imkan verir.

Kompleks təhlilin struktur elementləri:

- * aktivlərin strukturu və dinamikasının təhlili;
- * öhdəliklərin təhlili;
- * maliyyə sabitliyinin təhlili;
- * gəlir strukturu və dinamikası təhlili;
- * xərclərin strukturu və dinamikası təhlili;
- * mənfəət və gəlirlilik təhlili;

- * kapital gəlirliliyinin təhlili;
- * intensivlik göstəricilərinin hesablanması;
- * bank fəaliyyətinin intensivləşdirilməsinin kompleks qiymətləndirilməsi.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, kommersiya banklarının fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi bank monitorinqinin əsas istiqamətlərindən biridir, bir sıra yerli göstəricilərin vahid reyting göstəricisinə inteqrasiya etməyə imkan verir.

Kompleks maliyyə diaqnostikasının metodoloji əsası hazırda müxtəlif yanaşmalara, xüsusən də prosesə, sistemə və şəbəkəyə əsaslanır.

Kommersiya bankının fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlilinin sistemli konsepsiyasına aşağıdakılar daxildir: tədqiqat obyektinin və qiymətləndirmə prosedurlarının məcmusunun vahid bir sistem kimi təqdim edilməsi; Bankın fəaliyyətinin nəticələrinin təsiri altında formalaşan amillərin ümumi məcmusunun uçuotu; tədqiqat obyektinin özünün fəaliyyətinin seçilmiş keyfiyyət və kəmiyyət məqsədləri əsasında bankın fəaliyyət sisteminin nəticələrinin kompleks layihələşdirilməsi vasitəsilə təhlil məsələlərinin həlli.

Kommersiya bankının fəaliyyətinin səmərəliliyinin sistemli qiymətləndirilməsi mərhələlər üzrə həyata keçirilə bilər. Sistem qiymətləndirmə mərhələlərinin məzmunu aşağıdakılardır:

1. Təhlil məsələsinin qoyuluşu - tədqiqat tapşırığı müəyyən edilir və tərtib edilir, məzmunu və məntiqi quruluşu qiymətləndirilir. Bankın iqtisadiyyatda rolu, rəhbərliyi tərəfindən hazırlanan prioritetlər onun inkişaf strategiyasını və nəticədə fəaliyyətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas parametrlər sistemini müəyyən edir.
2. Sistemin fəaliyyətinin ümumi məqsədinin formalaşdırılması - kommersiya bankının fəaliyyətinin məqsədlərini əks etdirən sistemin ümumi məqsədi tərtib edilir və göstərilən məqsəd əsasında araşdırılacaq vəzifələrin diapazonu və prioritetləri müəyyən edilir.

3. Sistemin məqsədinə nail olmaq üçün qiymətləndirmə meyarlarının işlənilib hazırlanması- sistemin məqsədinə nail olmaq üsullarının qiymətləndirilməsi üçün meyarlar işlənilib hazırlanmalı və əldə olunmuş məqsədin bütün mühüm aspektlərini mümkün qədər təsvir etməlidirlər.
4. Tədqiq olunan sistemin sərhədlərinin, onun məzmununun, daha yüksək səviyyəli sistemlərdə yerinin və rolunun müəyyən edilməsi - Bankın fəaliyyətinin kompleks maliyyə-iqtisadi təhlili sistemində təhlil olunan sistemin yeri, onun fəaliyyətinin sərhədləri müəyyən edilir, sistemin elementləri – əsas alt sistemlər və onların sərhədləri ayrılır.
5. Sistemin strukturunun təhlili - bank fəaliyyətinin səmərəliliyini təhlil etmək üçün alt sistemlərin hər biri üçün mikrobloklar hazırlanır, onların iyerarxiyası və funksiyaları müəyyən edilir.
6. Sistemin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin seçilməsi - bütövlükdə təhlil sisteminin və onun fərdi alt sistemlərinin və mikro bloklarının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq bankın fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemi hazırlanır. Mərkəzi Bankın nəzarət normativlərinin yerinə yetirilməsi izlənilir, vəsaitlərin cəlb edilməsi və qoyulma həcmi, gəlirliliyin hədəf səviyyələri, risk dərəcəsinin limit göstəriciləri, likvidlik və s. qiymətləndirilir.
7. Sistemin göstəricilərinə təsir edən əsas qarşılıqlı əlaqələrin və amillərin müəyyən edilməsi- sistemin fəaliyyət göstərdiyi və onun analitik göstəricilərinin formalaşdığı əsas amillər müəyyən edilir və sistemləşdirilir.
8. Analiz göstəricilərinin modelləşdirilməsi - hər bir analiz blokunun göstəricilərinin riyazi modelləşdirilməsi aparılır. Modelləşdirmə zamanı hər bir göstərici bu sistemin elementləri kimi amillərin ayrılmasının müəyyən iqtisadi meyarlarına uyğun olaraq formalaşan faktor sistemi kimi təqdim edilir.
9. Sistem təhlili üçün informasiya və təşkilati dəstəyin inkişafı - məlumat axınının əsas mənbələri və analizin məqsəd və vəzifələrinə uyğunluğu müəyyən edilir,

təhlilin dövrüliyindən asılı olaraq məlumat bazasının təkmilləşdirilməsi və yenilənməsi mexanizmləri işlənilib hazırlanır, təhlil subyektinin tədqiqat obyektinə ilə əlaqəsi müəyyən edilir.

10. Sistem analizinin hesablama və analitik mərhələlərinin aparılması - konkret tədqiqat obyektinin materialları üzrə təhlilin əsas göstəricilərinin əlaqəsinin faktor modeli yoxlanılır; sistemin başlanğıc imkanlarına (iqtisadi potensiala) əsaslanaraq, kredit təşkilatının inkişafının strateji məqsədlərinə cavab verən bank fəaliyyətinin nəticələrinin ideal və ya normativ sisteminin parametrləri hesablanır.

İqtisadi potensialın müəyyənləşdirilməsinə nəzəri-metodoloji yanaşmaların işlənilib hazırlanmasında başlıca mərhələ kommersiya banklarının fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verən göstəricilər sisteminin əsaslandırılmasıdır. Riyazi aparatdan istifadə kommersiya bankının fəaliyyətinin effektivliyinin təmin edilməsi üzrə işin zəruri tərkib hissəsidir. Bunsuz əmsalların hesablanması və idarəetmənin yüksək keyfiyyətinin, aktivlərin və öhdəliklərin, bankın gəlirliliyinin və likvidliyinin təmin edilməsi sisteminin formalaşdırılması üzrə tədbirlərin keçirilməsi mümkün deyil.

Bank effektivliyinin təhlili zamanı, adətən, ölkənin spesifik xüsusiyyətlərinin bankların fəaliyyətinə təsiri də nəzərə alınır. Bunlara, məsələn, iqtisadiyyatın strukturunu, aparılan makroiqtisadi siyasətin xarakterini, maliyyə sektorunda struktur və institusional islahatların spesifikasiyasını və s. aid etmək olar.

Beləliklə, bank fəaliyyətinin effektivliyinin tədqiqi metodu bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə plan, uçot, hesabat və digər informasiya mənbələrinin göstəriciləri ilə bankın fəaliyyət nəticələrinə amillərin təsirinin sistemli, kompleks öyrənilməsi, ölçülməsi və ümumiləşdirilməsini təqdim edir.

III FƏSİL. BANK ƏMƏLİYYATLARININ EFFEKTİVLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROSEDURLARININ TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Bank fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üsullarının müqayisəli təhlili

Maliyyə sisteminin ən vacib komponenti kimi fəaliyyət göstərən bank sektorunun effektivliyi həm investorları, həm də bank rəhbərliyini və səhmdarlarını yaxından maraqlandıran bir vəziyyətdir. Investorlar maddi yığımlarını hansı bankda depozit olaraq dəyərləndirəcəyini, hansı bankın səhmlərinin birjada satıldığını, kreditdən istifadə edərkən hansı bankı seçməlidirlər kimi suallara cavab axtararkən, bank rəhbərliyi və tərəfdaşları isə; Kredit təşkilatı olaraq banka vəsait təmin etmək istədikdə riskin ölçülməsi, gəlirliliyinin hansı səviyyədə olduğu və rəqabət vəziyyətini necə təyin edəcəkləri kimi suallara cavab axtarırlar. (Aziz Bağcı, Eylül 2014)

Tədqiqatın məqsədi bank fəaliyyətinin səmərəliliyini ölçmək üçün istifadə olunan ənənəvi performans göstəricilərini dəqiqləşdirmək və qiymətləndirmək və bankın fəaliyyətini ölçməkdə onların effektivlik dərəcəsini göstərməkdir. Araşdırmalar göstərirki, bir bankın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində ən çox istifadə olunan göstərici öz kapitalının gəlirliliyidir. Bank fəaliyyətinin əsas göstəriciləri bunlardır: effektivliyin ənənəvi və iqtisadi fəaliyyət göstəriciləri və bazar göstəriciləri. (Ключевые показатели эффективности банков, article 2020)

Hazırkı idarəetmə şəraitində banklar öz spesifik fəaliyyəti sayəsində aparıcı rol oynayırlar. Onlar milli iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə sıx əlaqədə olaraq, bütövlükdə cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirlər. İstənilən bankın uğurlu fəaliyyəti idarəetmə qərarlarını qəbul etmək qabiliyyətindən asılıdır, bu da öz növbəsində banka likvidliyi, mənfəəti, bank risklərinin mənfə təsirindən müdafiəsini və bankın fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mümkün ehtiyatların axtarışını təmin etməyə imkan verir. (Havryliuk A. 2017)

Geriyə baxdıqda, qlobal maliyyə böhranının təsiri bank sisteminin sabitliyini, gəlirliliyini və dayanıqlılığını qorumağın vacibliyini vurğulamışdır. Bank sektoru iqtisadi inkişaf üçün vacibdir və gəlirli bir bank sistemi iqtisadi artıma əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Bu səbəbdən bank təşkilatlarının gəlirliliyini artıran amilləri araşdırmaq vacibdir.

Bankın gəlir və xərclərinin təhlili analitik işin əsas istiqamətlərindən biridir ki, bu da təhlil əsasında bankların gəlirliliyinin, bank müəssisələrinin xərclərinin səviyyəsinin və s. izlənməsinə imkan verir.

Bir çox elm adamı, kapitalın gəlirliliyinin (ROE) və aktivlərin gəlirliliyinin (ROA) bir bankın gəlirliliyini təhlil etmək üçün vacib olduğuna söyləyir. Belə ki, J. Sinkeyə görə, “aktivlər üzrə gəlirlilik bankın mühasibat uçotu fəaliyyətinin tam göstəricisidir”. (Havryliuk A. 2017)

Bankın gəlirlilik səviyyəsini qiymətləndirməyin əsas üsullarından biri maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Kommersiya bankının maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üsullarından biri əmsal təhlilidir ki, bu da bankın maliyyə sektorunda mövqeyini, fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməyə və kredit təşkilatının iqtisadi vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Bankın maliyyə vəziyyətinin göstəriciləri likvidlik əmsallarının, maliyyə dayanıqlılığının, gəlirliliyin, vəsaitlərin yerləşdirilməsinin keyfiyyətinin dəyərlərini nəzərə alır. Qeyd olunan göstəricilərin dəyişmə dinamikası vacibdir. Bu metodikanın mənfi cəhəti kimi göstəricilərin optimal qiymətlərinin olmamasını və bankın fəaliyyətinin birmənalı qiymətləndirilməsinin mümkünlüyünü qeyd etmək olar.

Maliyyə təhlili iqtisadi təhlilin və maliyyə menecmentinin ən vacib elementlərindən biridir, təşkilatın maliyyə idarəçiliyinə dair qərarların qəbul edilməsində kifayət qədər mühüm yer tutur.

Maliyyə əmsalları-müəssisənin maliyyə vəziyyətini müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən təhlil etməyə imkan verən nisbi göstəricilərdir. Müəssisənin ən vacib sahələrinə diqqət yetirməyə və fərqli müəssisələrin fəaliyyətini müqayisə etməyə imkan verir. Ən çox

istifadə edilən iki maliyyə əmsalları kapitalın gəlirliliyi (ROE) və aktivlərin gəlirliliyidir (ROA): (С. И. Крылов, Учебное пособие, 2016)

Kapital üzrə gəlirlilik (ROE) - xalis gəlirlərin səhmdar kapitalına nisbəti kimi hesablanır. Əmsal mövcud kapitalla bankın nə qədər səmərəli mənfəət əldə edə biləcəyini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.

$$ROE = \text{Xalis Mənfəət} / \text{Kapital}$$

Aktivlər üzrə gəlirlilik (ROA) - xalis gəlirləri ümumi aktivlərə bölmək yolu ilə hesablanır. Aktivlər üzrə gəlirlilik əmsalı mövcud aktivlərlə bankın nə qədər səmərəli gəlir əldə edə biləcəyini qiymətləndirən bir göstəricidir.

$$ROA = \text{Xalis Mənfəət} / \text{Aktivlər.}$$

Bankın gəlirliliyi onun iqtisadi, maliyyə və kommersiya fəaliyyətinin ümumi müsbət nəticəsidir. Bankın gəlirləri dividendlərin səviyyəsini, kapital artımını, passiv və aktiv əməliyyatların inkişafını təyin edən, mənfəət təşkil edən bütün əməliyyat xərclərini qarşılayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mütləq gəlirlilik göstəriciləri bir sıra analitik göstəricilər də daxil olmaqla bank fəaliyyətinin təsirli göstəriciləri hesab olunur: faiz marjası, qeyri-faiz marjası, vergidən əvvəlki mənfəət, xalis mənfəət.

Faiz marjasının miqdarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Xalis faiz marjası-bankın həyata keçirdiyi aktiv əməliyyatların effektivliyini əks etdirən bankın fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biridir. Faiz gəlirləri ilə faiz xərcləri arasındakı fərqin bankın aktivlərinə nisbəti kimi müəyyən edilir. Xalis faiz marjası bankın ümumi aktivlərinin ölçüsünə və ya yalnız fəaliyyət göstərən aktivlərinə əsasən hesablanı bilər. Bir çox bazar iştirakçıları bu göstəricini gəlir gətirən aktivlərin ölçüsünə əsasən hesablayırlar.

$$\text{Xalis faiz marjası} = (\text{faiz gəlirləri-faiz xərcləri})/\text{aktivlər}$$

Maliyyə nəticələri göstəriciləri, o cümlədən, ən mühim əhəmiyyət kəsb edən mənfəət göstəricisi bank fəaliyyətinin effektivliyini xarakterizə edir.

Kommersiya bankının fəaliyyətinin mühüm məqsədlərindən biri mənfəət əldə etməkdir. Bu tək bir bank üçün deyil, bütövlükdə ölkə üçün vacibdir, çünki bank sisteminin səmərəliliyi iqtisadiyyatın bütün sahələrinin fəaliyyət şəraitini əks etdirir.

Banklar hər bir işdə olduğu kimi, mənfəəti artırmaq üçün rəqabət strategiyaları, səmərəlilik səviyyələri və risklərin idarə edilməsi ilə maraqlanırlar. Bundan əlavə, banklar bir ölkənin maliyyə sisteminin vacib nümayəndəsi olduğu üçün iqtisadiyyatın fəaliyyətində əsas rol oynayır.

Kommersiya bankının mənfəətinin təhlili bankın maliyyə sabitliyinin təhlilinin ayrılmaz hissəsidir. Məlumdur ki, bir bankın maliyyə fəaliyyətini təhlil etmək üçün hər hansı metodikası gəlir və xərclərin təhlili ilə başlayır və kommersiya bankı tərəfindən mənfəətin formalaşması və istifadəsinin öyrənilməsi ilə başa çatır.

Aşağıdakı amillər bank mənfəətinin dəyərində daha çox təsir edir: (Факторы, влияющие на уровень рентабельности коммерческого банка, 2016)

- ◆ Bankın gəlir və xərclərinin nisbəti;
- ◆ Müştərilərə və digər banklara verilən kredit faizlərinin orta səviyyəsi;
- ◆ Kredit və depozit əməliyyatlarının həcmində dəyişikliklər;
- ◆ Bütün aktiv əməliyyatların orta gəlirliliyi;
- ◆ gəlir miqdarı və mənfəətin bir hissəsi;
- ◆ bankın nizamnamə kapitalının ölçüsü;
- ◆ Kredit portfelinin quruluşu;
- ◆ Əmanətlərin saxlanması xərcləri

İstənilən kommersiya bankının uğuru bir-biri ilə əlaqəli üç amillə təmin edilir:

- ★ Səhmdarlara dividend ödəmək, kapitalını artırmaq, sığorta ehtiyatları, inkişaf fondları yaratmaq və s. imkanları yaradan bank biznesinin yüksək gəlirliliyi;
- ★ Kommersiya bankının likvidliyi, yəni borc öhdəliklərini ödəmək üçün aktivlərini tez bir zamanda (mənfəətdə böyük itkilər və ya əlavə xərclər olmadan) ödəniş vasitəsinə çevirmək imkanı;

★ Kommersiya bankının ödəmə qabiliyyəti, yəni kreditorlar qarşısında öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirmək qabiliyyəti. (Л.Г. Мишура, Санкт-Петербург 2016)

Bankın effektiv fəaliyyəti, öz inkişafı üçün konsepsiya seçərkən onu rəhbər tutan siyasətdən, fəaliyyətinin xarakterindən, təklif etdiyi məhsuldan, bazardan (kredit növləri, pullu xidmətlərin çeşidi) asılıdır. Bunlar banklararası iqtisadi faktorlardır. (Факторы, влияющие на уровень рентабельности коммерческого банка 2016)

Kommersiya bankının iqtisadi vəziyyəti, nəticələri və effektivliyi təhlil edilərkən bankın balansının öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Balans məlumatları və maliyyə nəticələrinin hesabatı bank fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən etmək üçün zəruridir, lakin kommersiya bankının səmərəliliyinin artırılması kontekstində idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün kifayət deyildir. Bankın səmərəliliyinin artırılması sahələrini müəyyən etmək üçün balans məlumatları işlənməlidir.

Balans metodu statistik tədqiqat metodudur ki, bu zaman göstəricilər sistemi öz aralarında müqayisə edilir (məsələn, resurslar və onların istifadəsi, istehsal və istehlak, əhalinin gəlir və xərcləri, aktiv və passivlər, istehsal və bölüşdürmə və s.). Balans metodu mövcud vəziyyəti anlamaq üçün bir-biri ilə əlaqəli bəzi göstəricilərin müqayisə edilməsi deməkdir.

Balans təhlili üç mərhələyə bölünə bilər: ilkin, əməliyyat və yekun. Təhlilin ilkin mərhələsində bankın resursları və kredit vermə imkanları əvvəlcədən qiymətləndirilir. Əməliyyat təhlili standartlara və digər göstəricilərə uyğunluğu izləməyə imkan verir. Təhlilin son mərhələsi son maliyyə nəticəsini təyin etməyə, bank işinin gəlirliliyini və səmərəliliyini artırmaq üçün ehtiyatları müəyyənləşdirməyə xidmət edir.

Balansı təhlil etmək üçün funksional, struktur və əməliyyat-xərc metodlarından istifadə olunur.

Cədvəl 9: Balans təhlili mərhələsi

Balans təhlili növü	Təhlilin əsas xüsusiyyətləri
Funksional	Kommersiya bankının fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini və qiymətləndirilməsini, bankın etibarlılıq dərəcəsini ortaya qoyur. Hesablamada ümumi balans, kapital və borc vəsaitlərinin nisbəti, resurs həcmində banklararası əməliyyatların payı nəzərə alınır. Konkret bir bank əməliyyatının ümumi balansdakı payının müəyyən edilməsi bankın işində əsas tendensiyaları müəyyən etməyə imkan verir. Təhlil zamanı daha səmərəli əməliyyatların təyin edilməsi, mənfəəti artırmaq üçün bankın fəaliyyətini optimallaşdırmağa imkan verir.
Struktur	Bankın aktiv və passiv əməliyyatlarının ayrı-ayrı növlərini, gəlir strukturunu, xərclərini və mənfəətlərini təhlil edir. Eyni zamanda, bütün balans hesabları sonradan depozitlərin və kreditlərin strukturunun, gəlir və xərclərin strukturunun təhlili ilə ardıcıl müqayisə üçün qruplaşdırılır. Balans maddələri bank əməliyyatları mövqeyindən aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: bankın sabitliyini və likvidliyini müəyyən etmək üçün müştərilərlə aparılan əməliyyatlar; banklararası kreditlərin və depozitlərin azalma ehtimalını, müxbir hesablardakı payını müəyyən etmək üçün banklararası əməliyyatlar; digər bank əməliyyatları, faktoring, lizing, komissiya
Əməliyyat Xərcləri	Bank xidmətlərinin və əməliyyatlarının dəyəri, rentabelliği barədə nəticələr çıxarmağa imkan verir. Əməliyyatların hər növünün müsbət maliyyə nəticəsinin formalaşmasına təsirini qiymətləndirir və bank menecmentinə maksimum gəlir əldə etmək məqsədilə siyasətin əsas istiqamətlərini işləyib hazırlamağa imkan verir

Mənbə: Александровна Е. Т. (2017)

Həmçinin, bir kredit təşkilatının effektivliyini aşağıdakı təhlil vasitələri ilə də qiymətləndirmək olar:

1. bankın kapital adekvatlığının təhlili.
2. bankın aktiv və passivlərinin uyğunluğunun təhlili
3. Likvidliyin təhlili.
4. bank risklərinin təhlili
5. gəlirliliyin təhlili.
6. rentabelliyn təhlili.

Bank kapitalının adekvatlığı İki mühüm məqsədi - maliyyə bazarlarında etimadın və sabitliyin təmin edilməsi və kredit sisteminin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi hədəflərinə çatmaq üçün bankların sağlam maliyyə strukturu ilə fəaliyyətlərini davam etdirmələri vacibdir.

Kapitalın adekvatlığı baxımından bankın kapitalının ən mühüm funksiyası üzərinə götürülmüş risklər nəticəsində yarana biləcək mümkün və ya gözlənilməz itkilərin ödənilməsidir. Bankların etibarlılığı onların kapital gücü ilə düz mütənasibdir.

Bankın aktiv və passivlərinin uyğunluğunun təhlili. Bank sisteminin stabil işləməsi, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarını qorumaq üçün kommersiya bankının aktiv və passivlərinin keyfiyyətini təhlil etmək lazımdır.

Aktiv və passivlərin keyfiyyət göstəricilərinin təhlili Bankın maliyyə iqtisadi vəziyyəti haqqında obyektiv təsəvvür yaratmaq üçün istifadə olunur. Aktivlərin və passivlərin idarə edilməsinin mahiyyəti balansın strukturunu onun strategiyasına uyğunlaşdıran taktikanın formalaşdırılması və tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Başqa sözlə, aktiv və passivlərin idarə edilməsinin əsas vəzifəsi bir tərəfdən zəruri və kifayət qədər likvidlik səviyyəsinə nail olmaq üçün tarazlığı təmin edən bankın balans strukturunun formalaşdırılmasından, digər tərəfdən isə əməliyyatların gəlirliliyi və kapitalın bazar qiymətləndirilməsində artımı baxımından uzunmüddətli sabitlikdən ibarətdir.

Bank aktivlərinin keyfiyyəti kapitalın adekvatlığını və bank risklərinin miqdarını müəyyən edir. Təhlil bank əməliyyatlarının diversifikasiyasının kifayət qədər olmasını, kommersiya bankının region, bank sektoru və ümumilikdə iqtisadiyyat səviyyəsində makroiqtisadi vəziyyətdən asılılıq dərəcəsini müəyyən etmək məqsədilə aparılır. Təhlil zamanı işlək aktivlərin həcmi, kredit portfelinin strukturunu, bankın özünün və borc vəsaitlərinin nisbətini, həmçinin cəlb olunan mənbələrdən istifadə müddətini müəyyən etmək vacibdir.

Likvidliyin təhlili. Vəsaitlərin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi həcmi və şərtləri arasındakı uyğunluğu müəyyən etmək vacibdir. Bank likvidliyinin məqsədi kredit tələbinə və əmanətçilərin depozitlərinin götürülməsinə xidmət etməkdən ibarətdir. Bankın likvidlik səviyyəsi onun gəlirlilik səviyyəsi ilə tərs mütənasibdir. Bankın likvidlik əmsalı nə qədər yüksək olarsa, gəlirliliyi də bir o qədər aşağı olar və ya əksinə. Likvidliyi qorumaq üçün lazım olan pul vəsaitləri ya heç də qazanlı deyil, ya da cüzi dərəcədə gəlirlidir;

Bank risklərinin təhlili. Bu, bankın mövqeyini və səmərəliliyini qiymətləndirməyə, bank əməliyyatları zamanı gəlirin bir hissəsinin itirilməsinin qarşısını almağa və ya əlavə xərcləri minimuma endirməyə imkan verəcək. Aşağıdakı bank risk növlərini qiymətləndirmək vacibdir: kredit riski, əməliyyat riski, valyuta, faiz və likvidlik riski;

- kredit riski – borcalan tərəfindən əldə edilmiş kreditin əsas borcunun və ya faizinin borclu tərəfdən ödənilə bilməməsi ehtimalıdır. Belə vəziyyətdə banklar itkilərlə üzləşir. Bu vəziyyətin baş verməsi və risk ehtimalının reallaşması “defolt” aldanır. Belə hallarda həm bankların kapital tələbi artır, həm də yeni kredit vermə imkanı azalır ki, bu da banklar üçün çox mənfi haldır.
- Bazar riski dedikdə, aktiv və passivlərin dəyişməsi zamanı, yəni kommersiya məqsədləri üçün istifadə edildikdə valyuta məzənnəsinin, faiz dərəcələrinin və aktivlərin qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində yaranan risk başa düşülür.

- Əməliyyat riski – daxili nəzarətin pozulması və şirkət idarəçiliyində səhvlər nəticəsində yaranan risk kimi müəyyən edilir. Bu risk həm də bankın zərərə düşməsinin səbəblərindən biri ola bilər. Əməliyyat riski bankların öz fəaliyyətini səmərəli həyata keçirə bilməməsi nəticəsində yaranır. Bank texnoloji inkişafı izləmədən xidmət göstərməklə rəqabət qabiliyyətini itirə bilər.
- valyuta riski – bankların valyuta məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində xarici valyutada olan aktiv və ya öhdəliklərinin dəyərinin dəyişməsi ilə yarana biləcək itkilərə aiddir.
- Faiz dərəcəsi riski faiz dərəcələrindəki mənfi dəyişikliklərin bankın maliyyə strukturuna təsiri kimi müəyyən edilir. Başqa sözlə, faiz dərəcəsi riski faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər nəticəsində bankın mövqeyindən asılı olaraq bankın məruz qala biləcəyi zərər ehtimalını ifadə edir.
- Likvidlik riski dedikdə, bankın bugün və gələcəkdə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi səbəbindən gəlir və kapital səviyyəsində baş verə biləcək itkilər nəzərdə tutulur. (Ziya Tunç Aloğlu, Ankara 2005)

Rentabelliğin təhlili. Görülən işlərin effektivliyini və bank fəaliyyətinin nəticələrinin fəaliyyət dairəsini genişləndirmək üçün istifadəsini əks etdirir. Fərdi amillərin ümumi gəlirlilik dərəcəsinə (aktivlərin keyfiyyəti, bank xərcləri) təsirini daha ətraflı qiymətləndirməyə imkan verən əməliyyat xərclərinin təhlili metodlarının istifadəsini tələb edir;

Bank fəaliyyətinin effektivliyinin təhlili əməliyyat fəaliyyətinin verilmiş parametrləri üçün mənfəətin artırılmasına və bank risklərinin optimallaşdırılmasına yönəlmiş idarəetmə qərarlarının hazırlanması məqsədi ilə aparılır. Tədqiqat effektivlik göstəricilərinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

Seçilmiş meyarlar toplusuna bankın fəaliyyətinin nəticələrinin bank fəaliyyətinin bütün mərhələsi üzrə bəyan edilmiş məqsədlərə uyğunluğunu əks etdirən kompleks qiymətləndirmə kimi baxmaq lazımdır və bu aspektdə bütün meyarların ən

yaxşı dəyərlərinə nail olunması bankın fəaliyyətini effektiv fəaliyyət kimi qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir.

Kommersiya bankının gəliri onun istehsal və qeyri-istehsal fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirlərdən ibarətdir.

Bunlardan birincisinə bilavasitə bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsindən daxil olan vəsaitlər daxildir: kredit, depozit, valyuta, qiymətli metallar, qiymətli kağızlar, bank zəmanətləri və s. Bu, bank mənfəətinin formalaşmasının əsas mənbəyidir.

Qeyri-istehsal və ya qeyri-əməliyyat fəaliyyətindən gəlirə aşağıdakılar daxildir:

- kredit təşkilatının səhmlərə investisiyalardan, hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalında iştirakdan əldə etdiyi dividendlər
- kredit, hesablaşma və digər əməliyyatlar üzrə faiz və cərimələr
- bankın əmlakının satışından və icarəsindən və ya onun yenidən qiymətləndirilməsindən əldə olunan gəlir;
- digər qeyri-əməliyyat gəlirləri.

Kredit təşkilatının xərcləri müxtəlif bank əməliyyatlarını yerinə yetirmək və funksional fəaliyyətini təmin etmək üçün onun maliyyə xərcləridir. Bu xərclərə daxildir:

- cəlb edilmiş resurslar üçün hesablanmış və ödənilmiş faizlər
- işçi xərcləri. Bu qrupa həmçinin əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər üzrə amortizasiya ayırmaları daxildir; icarə, avadanlıqların təmiri, nəqliyyat vasitələrinə texniki qulluq xərcləri; rabitə və telekommunikasiya, ofis və s. üçün bankın fəaliyyətinin təmin edilməsi xərcləri, reklam, marketinq və təmsilçilik xərcləri, hüquq və audit xidmətləri üçün ödəniş;
- bank tərəfindən ödənilən komissiyalarkreditlər üzrə itkilər

Bank sektorunun düzgün işləməsi üçün əmanətçilərin və kreditorların maraqları naminə kommersiya banklarının iqtisadi vəziyyətini təhlil etmək lazımdır. Təhlil aşağıdakıları təmin etməyə kömək etməlidir: bankın fəaliyyətinin bütün vacib iqtisadi

göstəricilərinin keyfiyyət dinamikası, passiv və aktivlərin nisbəti; bank əməliyyatlarının gəlirliliyi; bank risklərinin azaldılması; bank xidmətlərinin və kommərsiya bankının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Dövlətin iqtisadi inkişaf dövrünün mərhələsi kommərsiya bankının səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Böhran dövründə təşkilatların gəlirliliyi həmçinin, əhalinin və sahibkarların nominal və real gəlirləri azala bilər. Bu vəziyyət bankların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir, çünki bir tərəfdən banklar əmanət hesablarına daxil olan vəsaitlərin həcmnin azalması ilə üzləşirlər, digər tərəfdən kredit məhsullarına tələbat azalır. Bu da öz növbəsində kredit təşkilatının likvidliyinin və etibarlılığının azalmasına səbəb olur. Bundan əlavə, böhran dövründə banklar mövcud müqavilələr üzrə vaxtı keçmiş borcların həcmnin artması ilə üzləşirlər ki, bu da müəssisənin likvidliyinə mənfi təsir göstərir və onun iflas ehtimalını artırır.

Bank müəssisələrinin gəlirliliyinə rəqabət faktoru da təsir göstərir. Müasir şəraitdə banklar təkcə kommərsiya bankları arasında deyil, həm də banklarla investisiya fondları, sənaye qrupları, kredit təşkilatları, maliyyə qrupları kimi müxtəlif qeyri-bank təşkilatları arasında rəqabətlə üzləşirlər. Qeyd edək ki, kəskin rəqabət bank mənfəətinin azalması ilə nəticələnə bilər, lakin əgər bank rəqabət üstünlüyünə malikdirsə, o, əksinə, rəqabət mübarizəsində qalib gələ və gəlir əldə edə bilər.

Bankların maliyyə sabitliyi və mənfəət səviyyəsi də dövlətin iqtisadi sabitliyindən asılıdır. İnflyasiya mənfi amillərdən biridir. Həmçinin, bank fəaliyyətinin risklərini azaltmağa, xərcləri azaltmağa, gəliri artırmağa kömək edən hüquqi bazasının olmaması kimi xarici amillər bankların mənfəət əldə etmək qabiliyyətinə təsir göstərir. (факторы, влияющие на уровень рентабельности коммерческого банка, 2016)

3.2 Kommersiya banklarının effektivliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri

Hər bir dövlətin iqtisadiyyatının səmərəli inkişafı onun strukturunda qarşılıqlı əlaqədə olmalı olan çoxlu elementlərdən asılıdır. İqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinin ən vacib tərkib hissələrindən biri bank sektorudur.

Ölkənin bank sektorunun səmərəli inkişafı onun qlobal maliyyə sahəsinə inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Bu, ölkədəki bank sisteminin digər ölkələrdə olduğu kimi inkişaf edəcəyinə və bunun da mövcud inkişaf tendensiyalarından təsirlənəcəyinə gətirib çıxaracaq.

Bank sektorunun iqtisadiyyatda rolunun artırılması dövlətin ən vacib vəzifələrindən biridir. Hökumətin və Mərkəzi Bankının əsas fəaliyyət istiqamətləri bunlardır:

1. Bank fəaliyyəti üçün normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi.

Bank fəaliyyətinin hüquqi təminatı sahəsində beynəlxalq normalara uyğun olaraq kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi şərtləri yaradılmalıdır:

- ✓ bank əməliyyatları aparmaq üçün lisenziyası ləğv edilmiş kredit təşkilatlarının ləğvi üçün hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsini təmin etmək;
- ✓ rəqabətin hüquqi mexanizmlərini gücləndirmək və bank sektorunda kommersiya fəaliyyəti azadlığını məhdudlaşdıran hərəkətlərin qarşısını almaq;
- ✓ bank işində əməliyyat xərclərinin azalmasına səbəb ola biləcək müasir elektron texnologiyaların daha geniş tətbiqi üçün hüquqi şərait yaratmaq.

2. Bank tənzimlənməsi və bank nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması. Bank tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində ən vacib sahələr bunlardır: bank nəzarəti rejiminin müəyyən edilməsi və lazım gəldikdə nəzarət tədbirlərinin tətbiqi; idarəetmə keyfiyyətinin və daxili nəzarətin qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinin tətbiqi; bank nəzarəti çərçivəsində qəbul edilən qərarların səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılması.

3. Rəqabət mühitinin inkişafı və kommersiya banklarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi. Rəqabət mühitinin inkişafı və bazar intizamının gücləndirilməsi sahəsində ilk növbədə bölgələrdə bank xidmətləri bazarının infrastrukturunun inkişafı üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması zəruridir;
4. Əmanətçilərin və bankların digər kreditorların maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi.
5. Əhalinin və təşkilatların pul vəsaitlərinin toplanması və onların kredit və investisiyaya çevrilməsi üçün bank sektoru tərəfindən həyata keçirilən işlərin səmərəliliyinin artırılması.

Bankların etibarlılığının və səmərəliliyinin artırılmasının vacib şərti onların kapitallaşma səviyyəsinin artmasıdır.

Bank sisteminin inkişaf etdiyi müasir şəraitdə respublikanın bank sənayesinin kapitallaşdırılması ən mühüm vəzifələrdən biridir və onun erkən həyata keçirilməsi mövcud və gələcək problemlərin aradan qaldırılmasında etibarlı qarant rolunu oynayacaqdır.

Ölkədə iri bankların yaradılması, ölkənin sənaye gücünün möhkəmləndirilməsi və dünya birliyində onun mövqeyinin gücləndirilməsi məqsədi daşıyan bank və sənaye kapitalının integrativ prosesinin təmin edilməsi üçün ilk növbədə bank sisteminin əsaslı bazasının artırılması tələb olunur. Bank sistemində kapitalın daim artması milli iqtisadiyyatın müsbət dinamikasının qorunub saxlanması üçün vacib şərtidir. Fəaliyyətin daha da inkişaf etdirilməsi üçün perspektivi olmayan problemlə bankların restrukturizasiyası və ləğv edilməsi, habelə görülən digər təsirli tədbirlər son nəticədə bank sisteminin məcmu kapitalının artan dinamikasını təmin etməyə qadirdir.

Son illər də innovativ texnologiyaların inkişafı təkcə bank sektoru üçün deyil, həm də ölkənin maliyyə sektorunun informasiya vektoruna çevrilmişdir. Məlumdur ki, informasiya axınlarının formalaşması müxtəlif istifadəçilərə ötürülən məlumatların şəffaflığından, sürətindən və həcmindən asılıdır.

Mövcud innovativ yanaşma, bank layihələrinin və xidmətlərinin siyahısının genişləndirilməsi, həmçinin kommersiya bankında müştəri xidmətlərin təkmilləşdirilməsi üçün müəyyən şərtlər yaradır ki, bu da ümumiyyətlə bankların səmərəliliyinin səviyyəsini və inkişaf perspektivlərini müəyyən edir. Bank xidmətlərinin və bir sıra məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması təkcə onların inkişafına deyil, həm müştərilər üçün, həm də bankın özü üçün informasiya əldə etməyin şəffaflığına əsaslanır.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri arasında qeyd edilməlidir:

- ▲ Azərbaycanın regionlarında bank infrastrukturunun genişləndirilməsi, xidmət çeşidinin artırılması;
- ▲ Azərbaycan kommersiya banklarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- ▲ bankların fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi və informasiya təhlükəsizliyi mexanizmlərinin hazırlanması;

Hal-hazırda Azərbaycan bank sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri bank sisteminin dayanıqlığını artırmaq, investorların, əmanətçilərin və kreditorların ölkənin bank sektoruna olan inamını gücləndirmək və onların maraqlarının müadifə olunmasını möhkəmləndirməkdir.

2020 - ci il qlobal pandemiyanın elan olunduğu COVID-19 virusu ilə mübarizə ilə yadda qaldı. Pandemiyanın sürətlə yayılması qlobal iqtisadiyyata, beynəlxalq maliyyə və əmtəə bazarlarına mənfi təsir göstərmişdir ki, xarici iqtisadi şəraitin pisləşməsi ilk növbədə tələbin və neftin qiymətinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan da pandemiya dan müəyyən dərəcədə zərər çəkən ölkələr sırasında olub. Həmin dövrdə neftin qiymətinin sürətlə aşağı düşməsi və büdcə gəlirlərinin yarıdan çoxunun neft hesabına olması bu effekti daha da gücləndirdi. Məqsədyönlü siyasət və böhran əleyhinə tədbirlər pandemiyanın mənfi nəticələrini minimuma endirmiş, ölkədə maliyyə və makroiqtisadi sabitlik təmin edilmişdir.

2020-ci il 19 mart tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı və Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi böhran əleyhinə plana əsasən ölkənin iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyinə, məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin azaldılması məqsədilə dövlət büdcəsindən 1 milyard manat ayrılmışdır. (<https://president.az/az/articles/view/36228>)

Ötən il banklar tərəfindən 50 min borcalanın 1.2 milyard manat krediti restrukturizasiya edilmişdir ki, həmin məbləğin 87%-ni biznes kreditlərin, 9%-ni istehlak kreditlərinin, 4%-ni isə ipoteka kreditləri təşkil edir.

Pandemiya dövründə iş yerlərinin bağlanması bir çox insanın işsiz qalmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdə işsiz kimi qeydiyyatı alan 600 min vətəndaşa birdəfəlik ödənişlərin verilməsi üçün qısa müddətdə bank hesabları açılmış və ödəmə kartları təqdim edilmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun koronavirus böhranının həlli ilə bağlı siyasət fəaliyyət planında bildirilir ki, səhiyyə təminatçıları, mərkəzi banklar, maliyyə, tənzimləyici və nəzarət orqanları tərəfindən vaxtında və qətiyyətli qərarlar pandemiyanın iqtisadi təsirini minimuma endirməyə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edə bilər.

Bu kontekstdə virusun iqtisadi təsirini yumşaltmaq üçün mərkəzi banklar tələb və inamı artırmalı, maliyyə vəziyyətini yüngülləşdirmək üçün real iqtisadiyyata kredit verilməsini dəstəkləməli və likvidliyi artırmalı, əhaliyə və şirkətlərə maliyyə dəstəyi göstərməlidir. Maliyyə sabitliyinin qorunması, tənzimləyici və nəzarət tədbirləri, bank sisteminin davamlılığı ilə iqtisadi fəaliyyət arasında tarazlığın təmin edilməsi atılacaq addımlar sırasında olmalıdır.

Banklar iqtisadiyyatın vacib bir dayağıdır və qəbul etdikləri idarəetmə strategiyaları pandemiya sonrası iqtisadiyyatın canlanmasına təsir edəcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı ümumi bank sistemini və ölkə iqtisadiyyatındakı rolunu təyin etdik və eyni zamanda milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əhəmiyyətini qiymətləndirdik. Ölkənin bank sektorunun effektivliyinin artırılması üçün görülən tədbirlər milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin və ümumilikdə Azərbaycan Respublikasının daha da inkişafının açarındır.

Azərbaycanın bank sektorundakı tənzimləyici və hüquqi bazanın xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Müvafiq qanunların əsas müddəaları verildi. İqtisadiyyata kredit verilməsi baxımından bank sektorunun ölkədəki iqtisadi artıma təsirini təyin etdik. Kredit həcmlərinin ətraflı statistikası Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi mənbələrindən verilir. Ölkənin bank sistemi tam təhlil edildi.

Bank sistemi hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən mühüm tərkib hissələrindən biridir. Bank fəaliyyətinin səmərəliliyi kommersiya bankının və onların bütün mənfəətlilik səviyyələrinin, passivlərin və aktivlərin keyfiyyətinin, dayanıqlığının əldə edilməsi kimi başa düşülməlidir.

Beləliklə, kommersiya bankının fəaliyyətinin səmərəliliyi təkcə onun fəaliyyətinin nəticələri deyil, həm də bankın elmi cəhətdən əsaslandırılmış fəaliyyət strategiyasının (Bankın əhəmiyyətinə və dəyərlərinə görə sıralanmış fəaliyyət məqsədləri sisteminin) formalaşdırılması və onun həyata keçirilməsi prosesinə nəzarət üzərində qurulmuş səmərəli idarəetmə sistemidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank sisteminin uğurlu inkişafı və etibarlılığı bankların fəaliyyətinin əldə etdiyi nəticələrinə real və hərtərəfli qiymət verməyə, onların güclü və zəif tərəflərini üzə çıxarmağa, qarşıya çıxan problemlərin konkret həlli yollarını müəyyənləşdirməyə imkan verən analitik işin banklarda qoyulmasından çox asılıdır. Bankın fəaliyyətinin təhlili onun effektiv idarə olunmasının əsasını, bütün səviyyələrdə idarəetmə qərarlarının qəbulunun ilkin bazasını təşkil edir.

Banklar iqtisadi artımın təmin edilməsində stimullaşdırıcı rol oynayır və hər bir dövlətin iqtisadi artımı onun sabit inkişafının, sosial sahənin yaxşılaşmasının və əhalinin rifahının göstəricisidir.

İqtisadiyyatı inkişaf etmiş bir bank sistemi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycan Respublikasının bank sektorunda aparılan islahatlar makro və mikroiqtisadi proseslərə müsbət təsir göstərmişdir.

Bank sahəsində mövcud vəziyyətinin təhlili, son hadisələrin xüsusilə də Covid-19 pandemiyasının ölkənin bank sektoruna necə təsir etdiyini göstərdi.

2020-ci il Azərbaycanın digər sahələri kimi bank sektoru üçün də çətin dönm olmuşdur. Həm ilboyu davam edən pandemiya dövründə karantin rejiminin iqtisadi aktivliyi minimuma endirməsi, həm də sentyabr ayının sonunda başlayan və 44 gün davam edən ikinci Qarabağ müharibəsi dövründə fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsi bank sektoruna təsirini göstərmişdir. Bu səbəbdən bankların iqtisadiyyata töhfəsi daha da məhdudlaşmış, gəlirlərin azalması nəticəsində əhalinin bank resurslarına çıxışı çətinləşmişdir.

Ölkənin bank sektorunda pandemiya dövrünə yeni yanaşmalar tətbiq edilməlidir. Pandemiya dövrünün yaratdığı risklər və maneələr, mövcud reallıqlar, bank sistemində tətbiq ediləcək yeniliklər nəzərə alınmaqla, vətəndaşların bank sistemində olan inamının və müştərilərin məmnunluğunun daha da artmasına kömək edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 10 dekabr 2004-cü il
2. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı 16 yanvar 2004-cü il
3. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı 25 dekabr 2009
4. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar 30 yanvar 2019
5. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V., (2009) Bank işi. Çarşıoğlu, 470 səh
6. Bəşirov R.A. (2016). Bank işi. Bakı, “MBM”, 392 səh.
7. Bağırov M.M. (2003) Bank işi və Bank fəaliyyəti. Bakı, 512 səh.
8. Əliyeva T.T., Əsgərova T.V. (2016). Dünya ölkələrinin bank sistemi. Bakı
9. İzahli statistika terminləri lüğəti 2010, 717 səh.
- 10.Mərkəzi Bank Statistik Bülleten 03.2022
- 11.Maliyyə Bazarları (Dərs vəsaiti) Bakı 2021 (səh. 234)
- 12.Məmmədov Z.F. (2013) Bank Fəaliyyətinin Əsasları. Bakı, 269 səh;
- 13.Məmmədov Z.F., Abdullayev Ş.Ə., Bəşirov R.A., Sadıqov E.M., (2012) Pul və Banklar. Bakı,
- 14.Məmmədov Z.F., (2010) Pul, Kredit, Banklar. Bakı, “Azərnəşr”, 320 səh.
- 15.Sadıqov E.M. (2010). Bank əməliyyatları, Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 212 səh.

Rus dilində

1. Банковское Дело И Банковские Операции (2021) Учебник, 572 стр
2. Смирнов В.Д., “Повышение эффективности работы банка с корпоративными клиентами” (2021) Article – February

3. Система Показателей Оценки Эффективности Деятельности Банковской Организации 2017
4. Джалал Хафез Ахмад Абу, (2020) Ключевые Показатели Эффективности Банков. Алроп
5. Крылов С.И., (2016) Финансовый Анализ 156 стр
6. Копытова А. И., (2009) Банки и Банковское Дело. 248 стр
7. Каджаева М.Р., Дубровская С.В., (2008) Банковские операции. (4-е издание) 200 стр
8. Лаврушин О.И., Афанасьева О.Н., Корниенко С.Л., (2007) Банковское дело современная система кредитования. Москва, 262 стр
9. Мишура Л.Г., (2016) Банковское Дело. (Учебное пособие) Санкт-Петербург, 65 стр
10. Мартыненко Н.Н., Маркова О.М., Рудакова О.С, Сергеева Н.В., (2014) Банковские операции. Москва, 613 стр
11. Тарханова Е. А., (2015) Банковское Дело. (Учебное Пособие) 304 стр

İngilis dilində

1. Aliyev Xətai, Gasımov İlkin “Banking in Azerbaijan Economy: Conventional or Islamic Banking? Article-January 2014
2. Chief Assist. Prof. Dr Aleksandrina Pancheva - Determinants of The Bank’s Operating Efficiency Article – February 2019
3. Indicators of effective bank performance - Havryliuk A. – 2017
4. Refik Kryeziu, “The Banking and Credit System and its Impact on Economic Development” Article-January 2012
5. Moorad Choudhry (Second Edition) 2018, An Introduction to Banking Principles, Strategy and Risk Management, 569 page;

Türk dilinde

1. Doç. Dr. Minire Kirbaşı, Öğr. Gör. Nuri Güzveli (2010) Bankacılığa Giriş. Seh.253
2. Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Dereceleri İle Firma Karlılığı Arasındaki İlişki: BIST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) Bankacılık Ve Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Karşılaştırmalı Analizi* temmuz 2021
3. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi - Türk Bankacılık Sisteminde Karlılık Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi 2021
4. Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yapısı, Etkinlik Ve Performans İlişkisi Ankara (2021) seh.193
5. Türkiye'deki Yerli Ve Yabancı Bankaların Grup Bazında Finansal Performansları Ve Performans Sürekliliğinin Analizi. (2014) Eylül, seh. 150

İnternet resursları

1. <http://e-qanun.gov.az/>
2. <https://www.cbar.az/>
3. <https://www.stat.gov.az/>
4. <https://president.az/az/articles/view/36228>
5. <https://www.worldbank.org/>
6. <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=17767>
7. <https://azerbaijan.az/>
8. <https://banco.az/az>
9. <https://www.technofunc.com/>
10. www.muhasibedersleri.com
11. <https://answr.pro/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1:	Maliyyə bazarının iştirakçıları.....	21
Cədvəl 2:	Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu.....	29
Cədvəl 3:	Bankın öhdəliklərinin təhlili.....	30
Cədvəl 4:	Bank aktivlərinin təhlili.....	31
Cədvəl 5:	Kredit portfelinin strukturu.....	36
Cədvəl 6:	Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə strukturu.....	37
Cədvəl 7:	Əsas makroiqtisadi göstəricilər.....	42
Cədvəl 8:	Bakomatlar və pos-terminallar.....	44
Cədvəl 9:	Balans təhlili mərhələsi.....	57

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1:	Kredit qoyuluşunun kredit təşkilatları üzrə strukturu.....	38
------------------	--	----

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1:	Bank sistemi.....	12
Şəkil 2:	MB-ın əsas funksiyaları.....	20
Şəkil 3:	Bank əməliyyatlarının təsnifatı.....	27
Şəkil 4:	Bank aktiv əməliyyatları.....	32
Şəkil 5:	Kreditləşmənin prinsipləri.....	34